

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Uroš Marjetič

**Mentor:
red. prof. dr. Janko Prunk**

**PRISILNA MOBILIZACIJA SLOVENCEV V NEMŠKO VOJSKO 1942 – 45
PRIZADEVANJA PREŽIVELIH ZA REHABILITACIJO 1945 - 2000**

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2004

KAZALO

UVOD.....	3
1. TEMELJNI POJMI	5
2. DRUGA SVETOVNA VOJNA	7
2. 1. Na Balkanu 1941	7
2. 2. Kraljevina Jugoslavija	8
2. 3. Na slovenskih tleh	10
2. 4. Napad na Kraljevino Jugoslavijo.....	11
2. 5. Upravni položaj v Dravski banovini pod nemško okupacijo	12
2. 6. Ponemčevanje.....	14
3. PRISILNA MOBILIZACIJA	15
3. 1. Pravni okvir	16
3. 1. 1. Mednarodno pravo.....	16
3. 1. 2. Nemško okupacijsko pravo	19
3. 2. Izvedba in uspešnost mobilizacije	21
3. 3. Številčna ocena	23
4. V NEMŠKI VOJSKI	24
4. 1. Slovenci – nemški vojaki.....	24
4. 2. Vrnitev domov	26
4. 2. 1. ... iz ujetništva zahodnih zaveznikov	27
4. 2. 2. ... iz sovjetskega ujetništva	28
4. 2. 3. ... iz bolnišnic.....	29
4. 2. 4. ... iz aktivnih bojnih enot	29
5. V NOVI JUGOSLAVIJI	30
5. 1. Prizadevanja za rehabilitacijo 1945 - 1991	31
5. 2. Stališče Zvezne republike Nemčije	34
5. 2. 1. Zmagovalke odločajo	34
5. 2. 2. Oskrbnine DA, odškodnine NE	35
5. 3. Stališče Jugoslavije.....	37
5. 4. Primerjava ureditve vprašanja v drugih evropskih državah	38
6. PRIZADEVANJA ZA REHABILITACIJO 1991 - 2000	40
6. 1. Društva prisilno mobiliziranih.....	40
6. 2. Medresorska vladna komisija 1992 - 1995, 2003 -	41
6. 3. Stališča državnega zbora 1991 - 2000	43
6. 4. Sprejeta zakonodaja v prid prisilno mobiliziranim.....	49
6. 5. Cilji	51
ZAKLJUČEK	52
LITERATURA	55
VIRI.....	57
PRILOGA A	61
PRILOGA B	62
PRILOGA C	63

UVOD

»Bila je meglena novembrska noč leta 1942, nekje v okolici Vitebska v osrednji Rusiji. Stražil sem naš položaj na prvi bojni črti. Kar naenkrat sem v ozadju zaslišal šum. Še preden sem se ozrl, sem na obrazu že začutil močno roko ruskega diverzanta in na vratu ostro rezilo njegovega bajoneta. Od strahu sem okamenel, pred očmi se mi je stemnilo, edino, česar se jasno spominjam, je, da sem slišal samega sebe reči: "Mamica moja!" Trenutek za tem je ruski vojak zašepetal: "Ti njet Njemec?" "Ne," sem mu odgovoril, "Slovenec sem." In takrat je ta ruski vojak poveshil bajonet in izginil v noč.«

To zgodbo mi je povedal moj stari oče.

Bil je prisilno mobiliziran v nemško vojsko. Star je bil le devetnajst let.

Tudi v pričevanjih drugih prisilno mobiliziranih Slovencev je mogoče zaslediti podobne resnične zgodbe, za katere se zdi, da so scenariji norih akcijskih filmov. To primerjavo je večkrat uporabil tudi moj stari oče, ki o doživetjih v vojni ni rad govoril. Jezik se mu je le redko razvezal ob kakšnem kozarčku. Vedno je na koncu dodal, da v filmih, kjer umirajo kot po tekočem traku, po končanem kadru vsi vstanejo in gredo domov, v resničnosti pa so polja posejana z grozo in smrtjo – tisti, ki je še včeraj hodil poleg tebe, jutri negiben leži v blatu. Spominjal se je tudi, da so nasprotne si strani med srditimi boji sklenile premirje samo zato, da sta obe strani lahko z bojišča odstranile svoje ranjene in mrtve, saj je bilo trupel toliko, da se vojaki čeznje niso mogli prebiti do nasprotnikovih položajev. Nato pa so premirje preklicali in nadaljevali z bojevanjem.

Moj stari oče je rusko fronto preživel, čeprav s hudimi posledicami. Ko je maja leta 1945 prišel iz nemške vojske, je šel takoj v partizane v Škofjo Loko. Spomini na vse grozote, ki jih je videl in občutil med vojno ter še posebej neposredno po njej v partizanih, so ga še dolgo preganjali. O njih ni rad govoril in se jih tudi ni želel spominjati. Zato se kljub temu, da je bil zaradi vojne 70-odstotni invalid, ni aktivno vključil v 'bitko' za pravice prisilno mobiliziranih. Šele na naše prigovarjanje je sedemdesetleten, hudo bolan, v novi državi, začel razmišljati o vrednosti tistih treh let njegovega življenja in se vključil v prizadevanja mobilizirancev, ki jih bom predstavil v tem diplomskem delu.

Diplomsko nalogo sem vsebinsko razdelil na dva dela. V prvem delu bom opisal najpomembnejše družbeno-politične razmere in vojne dogodke od leta 1918 od konca II. svetovne vojne, v drugem delu pa se bom posvetil predvsem povojnim prizadevanjem prisilno mobiliziranih za rehabilitacijo.

Osnovni namen naloge je graditi vsebino na postavitvi treh aktualnih delovnih hipotez:

1. *»Prisilno mobilizirani v redno nemško vojsko niso bili proti partizanska sila na Slovenskem.«*
2. *»Po vojni je Nemčija obrnila hrbet svojim državljanom in nekdanjim vojakom.«*
3. *»Po vrnitvi domov je država Jugoslavija sistematično onemogočala in prisilno mobiliziranim odrekala pravico do poplačila vojne odškodnine in priznanja statusa žrtve vojnega nasilja.«*

Najprej bom v prvem poglavju predstavil temeljne pojme, ki jih srečujemo v tej nalogi. V drugem poglavju bom na kratko orisal dogajanje v Evropi oziroma na Balkanu in na slovenskih tleh od leta 1918 do prvih vojnih let. Dotaknil se bom okupacije Kraljevine Jugoslavije in ob tem uvedene nemške civilne uprave v okupiranih deželah, ki jo bom tudi podrobno opisal. V tretjem poglavju se bom osredotočil na pravni red, ki je veljal na slovenskem ozemlju pod nemško okupacijo. Predstavil bom takrat veljavne okvire mednarodnega prava in osnove nemškega okupacijskega prava za izvedbo prisilne mobilizacije v nemško vojsko in v druge nemške vojaške organizacije na naših tleh; opisal bom tudi potek in izvedbo prisilne mobilizacije. Prisilno služenje slovenskih fantov in mož v nemški vojski ter njihovo vrnitev v domovino bom opisal v četrtem poglavju. Peto poglavje bom namenil bitki prisilno mobiliziranih za rehabilitacijo, za priznanje osnovnih pravic žrtev vojne, v času povojne Jugoslavije. V šestem poglavju pa bom predstavil trud, ki ga mobiliziranci vlagajo v boj za svojo rehabilitacijo v samostojni demokratični Republiki Sloveniji; orisal bom rezultate, ki so jih že dosegli, in cilje, ki jih še želijo uresničiti. Zadnje poglavje, zaključek, bom izkoristil za kritično presojo celotne tematike in ovrednotenje prvotno postavljenih hipotez.

Vsebina mojega diplomskega dela temelji na gradivu, ki ga je zbralo Društvo prisilno mobiliziranih v nemško vojsko 1941 - 45; gradivu, ki ga v letih 1994 in 1995 obravnavala medresorska vladna komisija, in na analizi pisnih virov, izdanih po letu 1945 do danes. Pri izdelavi diplome bom kot temeljni metodi uporabil najprej analizo primarnih virov (preučevanje ustrezne zakonodaje in uredb nemške zasedbene oblasti ter zakonodaje SFRJ in RS) in nato še analizo sekundarnih virov, to je dokumentacije, zbrane v okviru Društva prisilno mobiliziranih v nemško vojsko 1941 - 45 in medresorske vladne komisije v letih 1994 in 1995; pomemben del analize sekundarnih virov predstavljajo tudi pregled raznovrstne literature o tej tematiki, ki je bila izdana v letih od konca II. svetovne vojne do danes, tako leposlovnih del kot tudi znanstvenih in poljudnih publikacij, ter neformalni pogovori z ljudmi, ki so na različne načine povezani s to tematiko.

1. TEMELJNI POJMI

Če želimo uspešno opisati zastavljeno temo, moramo kot prvo pojasniti nekaj temeljnih pojmov, ki so z našo tematiko neposredno povezani.

Besedo *prisila* poznamo iz naše vsakodnevne govorice, zato ni potrebno posebej pojasnjevati, kaj pomeni. Če pa želimo biti natančni, je prav, da pogledamo v Slovar slovenskega knjižnega jezika, ki *prisilo* pojasnjuje kot: »s silo, pritiskom narediti, povzročiti, da kdo kaj naredi, dela, česar noče, ne želi« (SSKJ 1979: 180).

Natančno razlago izraza *mobilizacija* najdemo v Vojni enciklopediji, ki pravi:

»Mobilizacija so strateške aktivnosti, s katerimi se zagotavlja načrtovan in organiziran prehod celotnih ali le delnih sil in sredstev ter organizacije države in družbe iz mirnodobnega v vojno stanje. V primeru vojne in v vojni podobnih razmerah z mobilizacijo že v naprej predvidene oborožene sile, materialna sredstva in zaloge preidejo v stanje pripravljenosti. /.../ Mobilizacija mora potekati po določenih zakonitostih, saj je le tako lahko uspešna. Biti mora hitra, prožna, organizirana, popolna in varna« (Gažević 1973: 546).

Wehrmacht so nemške oborožene sile, v dobesednem prevodu iz nemškega jezika pa izraz pomeni obrambne sile. Ta izraz je pogosto uporabljen kot sinonim za kopensko vojsko, kar pa ni pravilno, saj je Wehrmacht vključeval vse tri zvrsti oboroženih sil: kopensko vojsko (Heer), mornarico (Kriegsmarine) in letalstvo (Luftwaffe). Vrhovno poveljstvo Wehrmachta (Oberkommando der Wehrmacht – OKW) je tako združevalo vrhovno poveljstvo za kopensko vojsko (Oberkommando des Heeres – OKH), vrhovno poveljstvo Kriegsmarine (Oberkommando der Kriegsmarine – OKM) in vrhovno poveljstvo Luftwaffe (Oberkommando der Luftwaffe – OKL). Po imenovanju za kanclerja in predsednika je bil glavni poveljnik vojske Adolf Hitler. Načelnik štaba je bil generalfeldmaršal Wilhelm Keitel¹, vodja operativnega urada je bil general Alfred Josef Jodl² in vodja urada za obrambo države je bil Walter Warlimont³ (Wheal in Pope 1995: 344).

---

¹ Keitel, Wilhelm (1882 - 1946) – od leta 1938 načelnik nemškega vrhovnega štaba; sposoben štabni oficir, veljal je za Hitlerjevega nameščenca; na nürnberškem procesu obsojen na smrt, leta 1946 obešen (Wheal in Pope 1995: 259).

² Jodl, Alfred Josef (1890 - 1946) – načelnik operativnega urada nemškega vrhovnega poveljstva; briljanten štabni častnik, ki je bil nasprotnik nacizma, a kljub temu privržen Hitlerju; maja 1945 je v Reimsu podpisal brezpogojno nemško kapitulacijo; na nürnberškem procesu obsojen na smrt leta 1947 in obešen (Enciklopedija druge svetovne vojne 1939 - 1945 1982: 458).

³ Warlimont, Walther (1894 - 1976) – od leta 1939 do 1944 v vrhovnem poveljstvu odgovoren za obrambo države; po vojni dejaven pisatelj (Enciklopedija druge svetovne vojne 1939 - 1945 1982: 458).

Reicharbeitdienst (RAD) je bila državna delovna služba, ki so jo leta 1935 ustanovili na Hitlerjev ukaz, da morajo mladi obeh spolov po končani srednji šoli opraviti šest mesečni staž v taboriščih delovne službe. Osnovni namen RAD je bil vzgajati mladino v duhu nacionalsocializma ter jo s predvojaško vzgojo, športom in privajanjem na skupinsko disciplino učinkovito pripraviti na vojaško službo. RAD je bil med II. svetovno vojno vojski na voljo za pionirska dela vojaškega značaja, njegov glavni interes pa je bil napredek kmetijskih in gozdnih površin (Enciklopedija druge svetovne vojne 1939 - 1945 1982: 458).

Beseda **rehabilitacija** je v slovenskem jeziku sicer tujka, vendar jo zelo pogosto uporabljamo. Pomeni: »1. postavitve v prejšnje stanje 2. ponovna pridobitev ali vrnitev dobrega imena, izgubljenih pravic, časti 3. ponovna usposobitev ali usposobljenost za normalno življenje in delo« (Veliki slovar tujk 2002: 981).

Pojem **žrtve vojnega nasilja** je opredeljen v *Zakonu o žrtvah vojnega nasilja*, ki v prvem členu določa:

»Žrtev vojnega nasilja je državljan Republike Slovenije, ki je bil v vojni ali vojaški agresiji na Republiko Slovenijo izpostavljen nasilnim dejanjem ali prisilnim ukrepom okupatorja, agresorja ali njunih sodelavcev« (Ur.l. RS št. 63-2917/1995: 4930).

2. DRUGA SVETOVNA VOJNA

Druga svetovna vojna se je začela 1. septembra 1939 z napadom Nemčije na Poljsko. Trajala je polnih šest let, to je do 2. septembra 1945, ko je brezpogojno kapitulacijo podpisala Japonska. Ta vseobsegajoča morija je vase posrkala 61 držav, v katerih je živel 96 odstotkov človeštva, s skupno milijardo in sedemsto milijoni prebivalcev (Anić 1981: 9). V vojaških sukcnjah se je znašlo skupaj 110 milijonov mož. Cena vojne je bila strašna, izgubljenih je bilo 50 milijonov življenj (Nešović in Prunk 1993: 75).

2. 1. Na Balkanu 1941

Razmere na Balkanu v letih pred napadom na Kraljevino Jugoslavijo je potrebno gledati s širše perspektive. Pred II. svetovno vojno je bilo to območje izrazito protikomunistično in se je interesno navezovalo predvsem na Veliko Britanijo in Francijo. Balkanski polotok je v očeh velikih sil kot povezovalno območje med Evropo in Malo Azijo igral pomembno strateško vlogo. Poleg tega so na tem območju tudi nahajališča gospodarsko pomembnih surovin, kot so les, različna rudna bogastva, nafta in zemeljski plin (Anić 1981: 210).

V letu 1941 je bil Balkan s stališča sil osi politično in vojaško nestabilno območje, ki je ob načrtovanem napadu na Sovjetsko zvezo na desnem boku nacističnih armad predstavljalo veliko tveganje. Da bi zavarovali desni bok in izboljšali oskrbo s strateškimi surovinami, sta Italija in Nemčija na tem prostoru začeli krepiti vojaško-politično dejavnost.

Splošna značilnost politike balkanskih držav je bilo odkrito pozivanje k prijateljstvu in pomoči, obenem pa sklepanje zahrbtnih medsebojnih tajnih sporazumov. Pred napadom na Kraljevino Jugoslavijo so bile nemške sile prisotne v vseh sosednjih državah. Njihove vlade so že pristopile k trojnemu paktu, predvsem z namenom ozemeljskih širitev in 'poprave krivic' mirovnih pogodb iz I. svetovne vojne.

Na jugu Balkana je bil fašistični vpliv Italije najbolj izrazit v Albaniji, ki je leta 1939 z okupacijo italijanske vojske postala del Kraljevine Italije in s tem tudi baza za napad na svoji vzhodni sosedi, Kraljevino Jugoslavijo in Grčijo. Slednji sta bili trn v peti nacističnih sil, saj je bila Grčija nevtralna, v Kraljevini Jugoslaviji pa kljub pristopu k trojnemu paktu politična klima ni bila naklonjena nacistom in fašistom. Napad je bil neizbežen.

Največja baza za hkratni napad na Kraljevino Jugoslavijo in Grčijo je bila Romunija, kamor so Nemci po pristopu k trojnemu paktu pripeljali več kot dvesto tisoč vojakov. Del teh sil, 12. armado, so Nemci premaknili na ozemlje Bolgarije, prav tako pristopnice k trojnemu paktu, od koder je sodelovala v napadu na Kraljevino Jugoslavijo in Grčijo (Anić 1981: 211 - 212).

2. 2. Kraljevina Jugoslavija

Po končani I. svetovni vojni je bila v Ljubljani in Zagrebu istočasno razglašena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS) z Narodnim svetom SHS v Zagrebu kot najvišjim organom oblasti⁴, ki je združevala ozemlja, na katerih so v okviru Habsburške monarhije živeli Slovenci, Hrvati in Srbi. Čeprav Država SHS ni bila mednarodno priznana, je kljub temu z vojaško silo vzpostavila meje proti Kraljevini Italiji in Republiki Avstriji.⁵ Država SHS pa ni obstajala dolgo, saj se je že 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo⁶. Tako je nastala nova država, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), kateri je vladal regent Aleksander Karadjordjević. Kraljevina Srbija je bila že poprej centralistično urejena, po združitvi pa je z vidovdansko ustavo, ki je bila sprejeta 28. junija 1921, centralizem in unitarizem po srbski predstavi formalno uvedla tudi v Kraljevini SHS (Prunk 1998: 90 - 95).

Kralj Aleksander je skušal državo, ki nikakor ni delovala kot celota, poenotiti. To mu ni najbolje uspevalo, ker so državo nenehno pretresali notranji politični škandali in afere, ki so se stalno odražali v vladnih krizah. Izkoriščevalska politika evropskih sil do Kraljevine Jugoslavije, ki so jo ohranjale kot agrarno državo, izvoznico surovin, pa je dodobra destabilizirala celoten Balkan (Pirjevec 1995: 32)

Z uvedbo t.i. šestojanuarske diktature leta 1929 je kralj Aleksander izvedel državni udar. Razpustil je Narodno skupščino, ukinil vidovdansko ustavo, prepovedal politične stranke, uvedel cenzuro in v svoje roke prevzel absolutno oblast, za predsednika vlade pa imenoval generala garde Petra Živkovića. Spremenila se je tudi upravna ureditev kraljevine, ki se je preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo (Krlježa 1962: 119 - 128).

Kraljevina je bila po novem razdeljena na devet banovin.⁷ Bani so bili kraljevi nameščenci, ki so bolj kot za dobro banovine in razvoja pokrajine skrbeli za uveljavljanje jugoslovanstva in prosrbskega pogleda ter delovali kot podaljšek žandarmerije. Za bane so bili imenovani večinoma privrženci srbstva in centralizma, nemalokrat bivši generali (Pirjevec 1995: 60).

Javnost je uvedbo diktature sprejela pasivno, gospodarski krogi celo z olajšanjem. Tujina ji je bila naklonjena, ker je ocenjevala, da je Kraljevina Jugoslavija država, ki še ni zrela za parlamentarizem in v kateri je za vodenje potrebna trda roka (Pirjevec 1995: 57).

---

⁴ Za slovensko ozemlje z Istro je bil pristojen Narodni svet v Ljubljani.

⁵ Po zlomu Avstro-Ogrske monarhije so vojaške enote Države SHS zaustavile prodor italijanske vojske na zahodu in zasedle slovensko Koroško ter Maribor in narodnostno mejo na Štajerskem.

⁶ Še pred tem se je s Kraljevino Srbijo združila Kraljevina Črna Gora.

⁷ Na ozemlju današnje Slovenije brez Primorske je bila ustanovljena Dravska banovina.

V prvem letu je Aleksander uvedel dvesto novih zakonov, ki jih zaradi političnih nesoglasij, medsebojnih obračunavanj in boja za oblast prej niso uspeli sprejeti. Uspelo mu je tudi reorganizirati ministrstva in omejiti korupcijo. Na drugi strani pa je Živkovićevega vlada krepila velikosrbske težnje in poglobljala nasprotja med narodi. V državi je ustvarjala nevzdržne razmere, vladala z represijo, nemalokrat z državnim terorizmom in skupinami plačanih morilcev, ki so stregli po življenju političnim nasprotnikom. Ta vladavina terorja in vse ostrejši notranjepolitični spor med Srbi in Hrvati sta polnila strani evropskega tiska in sprožila negodovanja pri tradicionalnih zaveznicah Franciji in Češki. Na pritisk tujine, predvsem francoskega pogojevanja dodelitve posojila, in prigovarjanje notranjepolitičnih krogov, naj kralj ponovno uvede večstrankarski sistem, je kralj Aleksander 3. septembra 1931 izdal oktroirano ustavo (Pirjevec 1995: 67).

Hitlerjev prevzem oblasti v Nemčiji pomeni začetek jugoslovansko-nemškega sodelovanja z namenom zaježitve vpliva fašistične Italije na Balkanu. Na višku medijske in politične kampanje proti Italiji je ustaški morilec Vlada Georgijev 9. novembra 1934 v Marseillu na kralja Aleksandra izvedel atentat. Po kraljevi smrti je regent, skrbnik kraljevine, postal njegov bratranec knez Pavle Karadjordjević, ki se pri vladanju ni toliko opiral na vojsko, temveč predvsem na spretno manevriranje v zunanjepolitičnih odnosih. Toda na notranjepolitičnem področju sta državo še naprej pretresala politična nesloga in spletkarjenje. Na koncu je knez Pavle za premierja imenoval Milana Stojadinovića, ki mu je uspelo izboljšati politične in gospodarske razmere v državi. V zunanji politiki se je približeval fašistični Italiji in nacistični Nemčiji, ki sta v državi tudi precej vlagali in s tem krepili svoj politični in gospodarski vpliv (Pirjevec 1995: 84 - 93). Knez Pavle je leta 1939 na pritiske francoskih, britanskih in romunskih vladnih krogov odslovil Stojadinovića in na mesto predsednika vlade imenoval Dragišo Cvetkovića, ki naj bi predvsem rešil srbsko-hrvaški spor. To mu je uspelo z oblikovanjem nove banovine Hrvaške in imenovanjem vodilnega hrvaškega politika Vladka Mačka za podpredsednika vlade (Pirjevec 1995: 103). V času vlade Cvetković – Maček se je gospodarstvo še bolj navezalo na Nemčijo, ki je državo vabila k trojnemu paktu, h kateremu so pod političnim in gospodarskim pritiskom Nemčije že pristopile vse sosednje države. Na drugi strani pa so nanjo pritiskali Britanci in jo pozivali, naj kljubuje Hitlerju in Mussoliniju. Po sprejetju vojaške ocene, da se vojska Kraljevine Jugoslavije nemški agresiji ne bi mogla upirati več kot šest tednov in da na vojaško pomoč Sovjetske zveze in Britanije ne gre preveč računati, je Kraljevina Jugoslavija 25. marca 1941 pristopila k trojnemu paktu (Pirjevec 1995: 106).

Dan po podpisu sporazuma o pristopu k trojnemu paktu je prišlo v Beogradu do množičnih demonstracij srednješolcev in študentov, ki so jih podpihivali tudi komunisti. Nerede je izkoristil del proangleško usmerjene srbske buržuazije in del vojske na čelu z generalom Boro Mirkovićem in njegovim predstojnikom generalom Dušanom Simovićem, ki je 27. marca 1941 izvedel državni udar. Strmoglavili so vlado Cvetković – Maček, ukinili regentstvo, kralja Petra II. razglasili za polnoletnega in odpovedali pakt z Nemčijo. Novi režim pa ni uspel narediti ničesar (Leksikon Cankarjeve založbe 2003: 446); nadaljeval je z omahljivo politiko prejšnjega režima (Pirjevec 1995: 108).

Hitlerja je novica o udaru v Kraljevini Jugoslaviji zelo razburila, zato je šefu generalštaba ukazal, kot navaja Pirjevec, da je treba organizirati posebno vojno operacijo, ki naj brez usmiljenja uniči jugoslovansko kraljevo vojsko in državo (Prijevec 1995: 107).

2. 3. Na slovenskih tleh

Po I. svetovni vojni je bilo območje današnje Republike Slovenije razdeljeno, in sicer: Kraljevini Italiji je z Rapalsko pogodbo novembra 1920 pripadel cel zahodni del današnje Slovenije; Kraljevini SHS je s Trianonsko pogodbo pripadlo Prekmurje brez Porabja; po koroškem plebiscitu pa je Koroška pripadla Avstriji (Repe 1998: 86 - 90).

Slovenci so bili od konca 19. stoletja do konca dvajsetih let 20. stoletja tradicionalno razdeljeni na tri tabore: katoliškega, liberalnega in socialističnega (Čepič et al. 1995: 28). V času med obema vojnama je imelo slovensko politično življenje predvsem dve značilnosti. Prva je bilo idejno in politično nasprotje med močno klerikalno, konzervativno, krščansko-socialno Slovensko ljudsko stranko ter liberalno stranko; druga pa je bilo nasprotovanje jugoslovanskemu unitarizmu in centralizmu, torej boj za avtonomijo Slovenije. V slovenskem političnem prostoru so, razen Slovenske ljudske stranke, skoraj vse stranke podpirale unitarizem (Prunk 1998: 91 - 92).

Vse slovenske stranke so bile udeležene tudi v političnem delovanju celotne Kraljevine SHS, saj so se dejavno vključevale v volilni boj in prizadevanja za pridobitev položajev v vladi. V tridesetih letih so si vse politične grupacije prizadevale rešiti dva temeljna problema, in sicer porušeno socialno ravnovesje in problem narodne ogroženosti. Iskanje rešitev je stranke med seboj oddaljevalo in jih notranje cepilo. V drugi polovici tridesetih let so Slovenci že začeli težiti k delitvi v dve novi veliki skupini, od katerih je ena pristajala na skupno fronto s komunisti, druga pa je s komunisti odklanjala vsako sodelovanje. Klic po koncentraciji sil v obrambo zoper rastočo nevarnost nacizma in fašizma se je okrepil po nemški priključitvi Avstije in po delitvi Češkoslovaške, vendar sta se jasno ustvarila komunistični in protikomunistični tabor (Čepič et al. 1995: 29).

Podrobnosti o tem, kako so se posamezne stranke in politične skupine pripravljale na vojno in kako so presojale možnost naglega razpada Kraljevine Jugoslavije, še vedno ne poznamo dovolj natančno. Nesporno pa je, da sta največji meščanski stranki Slovenska ljudska stranka in liberalna stranka, s tem, ko sta levici prepuščali iniciativo v protifašističnem in narodnoobrambnem gibanju, že v predvojnem času zamujali priložnost za prevzem iniciative pri organiziranju slovenskega prebivalstva v vojnem času (Čepič et al. 1995: 31).

2. 4. Napad na Kraljevino Jugoslavijo

Politični dogodki v Kraljevini Jugoslaviji so privedli do odločitve fašističnega bloka, da Jugoslavija skupaj z Grčijo predstavlja potencialno nevarnost na desnem boku ob prihajajočem napadu na Sovjetsko zvezo. Zato so začeli aktivnosti za napad in okupacijo Kraljevine Jugoslavije in Grčije (Anić 1981: 213 - 218). Države fašističnega bloka so napadle nenadoma, brez vojne napovedi, v nedeljo, 6. aprila 1941, z bombardiranjem Beograda. To je dan, ki ga štejemo tudi kot začetek II. svetovne vojne na naših tleh.

Napad se je odvijal po nemškem načrtu z imenom Operacija Marita, ki je bil prvotno zamišljen za napad na Grčijo. Po državnem udaru v Beogradu pa so vanj vključili še načrt za napad na Kraljevino Jugoslavijo z imenom Direktiva št. 25 (Nešović in Prunk 1993: 83). Načrt je bil pripravljen na hitro in je vključil tudi sile, pripravljene za napad na Sovjetsko zvezo. Ta preusmeritev sil je – poleg neugodnega vpliva ruske zime in deževja – verjetno odigrala pomembno vlogo v nadaljnjem poteku vojne na ruskem bojišču. Zaradi napada na Jugoslavijo je bil namreč za dobrih pet tednov prestavljen datum napada na Sovjetsko zvezo, kar je imelo pogubne učinke v kasnejšem razpletu vojne (Gosztony 1979: 31).

Naskok na Kraljevino Jugoslavijo so izvedli iz dveh glavnih smeri hkrati. Operativni cilj enot, ki so prodirale iz Avstrije, je bil presekat Kraljevino Jugoslavijo po črti Zagreb – Banja Luka z možnim nadaljevanjem operacij do Splita. Enotam, ki so vdrle iz Bolgarije in Romunije, pa je bil končni cilj Beograd. Preko vzhodnih in zahodnih meja sta v kraljevino vkorakali še italijanska in madžarska vojska. Slednja v neposrednem napadu ni sodelovala, po prodoru Nemcev je le zasedla že prej dogovorjena območja Kraljevine Jugoslavije

V napadu je skupno sodelovalo približno 870 tisoč nemških, italijanskih, madžarskih, romunskih in bolgarskih vojakov z 2500 tanki in 2230 letali. V trenutku napada se je še ne do konca mobilizirana, slabo organizirana in pomanjkljivo opremljena jugoslovanska kraljeva vojska znašla pred dvakrat številčnejšim in šestkrat močnejšim nasprotnikom (Pirjevec 1995: 108).

Notranja politična nesoglasja in razprtije pa so še dodatno pripomogli, da je Kraljevina Jugoslavija kapitulirala že 17. aprila 1941, le enajst dni po napadu. Pred napadom so namreč razne pronacistične skupine obvestile Nemce in njihove pomagače o razporeditvi in moči posameznih enot jugoslovanske kraljeve vojske. Za svoje delo so bile te skupine po okupaciji primerno nagrajene.

Ozemlje zasedene Kraljevine Jugoslavije so si okupatorji po vnaprejšnjem dogovoru razdelili med seboj. Ta dogovor je bil sicer Hitlerjev diktat, na katerega pripombe niso bile možne. Razdelitev je bila naslednja: Nemci so zasedli severni del današnje Slovenije in celotno srbsko ozemlje, ki so mu priključili Banat in kosovsko okrožje. Pod italijansko upravo so padli del zahodne in južne današnje Slovenije, Sušak z zaledjem, vsi otoki hrvaškega primorja, razen Paga, Dalmacija od Zadra do Splita, ter vsi dalmatinski otoki, razen Hvara, Brača in otokov dubrovniškega primorja. T.i. italijanski Veliki Albaniji so priključili Kosovo in Metohijo ter zahodni del Makedonije in del Sandžaka, na območju Črne gore so uvedli italijansko vojaško upravo. Madžarski pomagači so zasedli Prekmurje, Baranjo in Bačko ter okupirali še Medžimurje. Bolgarija pa je zasedla del Makedonije, del Kosova, vransko in pirotsko okrožje. Na območju ostankov Hrvaške, Bosne in Hercegovine ter Srema so Nemci potrdili razglašeno Neodvisno državo Hrvaško⁸ (Anić 1981: 218 - 223).

2. 5. Upravni položaj v Dravski banovini pod nemško okupacijo

Razdelitev celotnega Balkana, s tem pa tudi Dravske banovine, ni bila plod dogovorov med okupatorji, ampak jo je zasnoval in odredil Hitler. Osnovni razdelitveni načrt je bil pripravljen že ob načrtu napada 27. marca 1941, dokončno pa je bil oblikovan 3. in 12. aprila 1941 v Dunajskem Novem mestu z izdajo dokumenta *Smernice za razdelitev Jugoslavije*. Pripomb ali želja okupatorskih zaveznic Hitler ni upošteval, kar je povzročilo nezadovoljstvo nad novo nastalimi razmejitvami in ozemeljskimi pridobitvami (Ferenc 1997: 5).

Del, ki si ga je prilastila Nemčija, je obsegal skupno 10.118,52 km², na katerem je prebivalo 798.700 ljudi. Zajel je celotno Štajersko, severni del Dolenjske, Gorenjsko, Mežiško dolino, dravograjsko območje in severozahodni del Prekmurja (Ferenc 1997: 8).

---

⁸ NDH (org. Nezavisna država Hrvatska) je bila edina vazalna fašistična država. 10. aprila 1941 jo je ob prihodu nemških čet v Zagreb razglasil Slavko Kvaternik. Že 15. aprila 1941 pa se je v Zagreb vrnil ustaški poglavnik dr. Ante Pavelić in postal predsednik vlade. Imela je svoj lastni upravni sistem in svoje oborožene sile – hrvatske domobrane, politične enote – ustaške oddelke in žandarmerijo. Izvajali so fašistično-genocidno politiko in fizično iztrebljali pravoslavne Srbe, Rome in Žide. Ustanavljali so koncentracijska taborišča, med katerimi sta bila Jasenovac in Stara Gradiška pojem nasilja in mučenja. NDH je bila uničena v sklepnih operacijah za osvoboditev leta 1945, njen vodja Ante Pavelić pa je v izgnanstvu v Madridu umrl leta 1959 (Enciklopedija druge svetovne vojne 1939 - 1945 1982: 319).

Za vsa zasedena območja v Sloveniji je značilno, da so vse štiri okupacijske sile, torej Nemčija, Italija, Madžarska in NDH, hotele vsaka na svojem novem ozemlju uveljaviti svoj pravni red in družbeni sistem ter ozemlje priključiti matični državi. V pokrajinah pod nemško okupacijo so z namenom priprave na priključitev nemški državi ustanovili nemško civilno upravo⁹, ki je nadomestila vojaško upravo in naj bi delovala do formalno-pravne priključitve teh pokrajin nemškemu Tretjemu rajhu. Ta uprava je bila uvedena s Hitlerjevim odlokom 14. aprila 1941, ki je za šefa civilne uprave Spodnje Štajerske s sedežem v Mariboru imenoval Dr. Siegfrieda Uiberreitherja, sicer gauleiterja, nosilca oblasti avstrijske Štajerske, za šefa civilne uprave na zasedenih predelih Koroške in Kranjske s sedežem na Bledu pa vršilca dolžnosti koroškega gauleiterja Franza Kutschero. Oba šefa civilnih uprav sta imela široka pooblastila; bila sta podrejena neposredno Hitlerju, njune odredbe so v zasedenih pokrajinah imele zakonsko veljavo. Zakoni in odredbe ostalih nemških organov pa so veljali na Štajerskem in Gorenjskem le tedaj, če sta jih s posebno uredbo ali razglasom v svojih uradnih listih vpeljala tudi šefa civilnih uprav (Ferenc 1968: 140 - 143).

Pokrajine so bile nato po istem vzorcu razdeljene na okraje, ki so jim načelovali politični komisarji, vsi člani NSDAP iz območja Avstrije in Nemčije. Ti komisarji so zaradi boljših uspehov pri ponemčevanju za svoje svetovalce izbirali eminentneže iz vrst slovenskih 'folksdojčerjev'¹⁰. Spodnja Štajerska je bila razdeljena na petnajst okrajev, Gorenjska na pet. Kasneje so po avstrijskem zgledu okraje ukinili in ustanovili okrožja, in sicer na Štajerskem 1. julija 1941 pet podeželskih in eno mestno okrožje in na Gorenjskem 1. avgusta 1941 tri podeželska okrožja. Izjema je bil okraj Dravograd, ki so ga 20. januarja 1942 priključili okrožju Wolfsberg, del njegovih občin pa k okrožju Velikovec.

Z razširitvijo območij so se pristojnosti komisarjev, ki so se 1. februarja 1942 preimenovali v državne svetnike (razen komisarja mesta Maribor, ki se je preimenoval v nadžupana), zmanjšale. Šefa civilne uprave sta razpustila jugoslovanske občinske odbore in politične komisarje pooblastila, da v občinah imenujejo župane. Večina le-teh, tako Tone Ferenc, je bila preverjenih kadrov iz vrst domače pete kolone in 'folksdojčerjev'. Uradniki in svetovalno osebje so prišli iz Gradca in Celovca, kjer so delovali v identičnih uradih. Tovrstna razporeditev uradništva je bila s stališča aneksije zelo racionalna, saj bi po priključitvi ostali le uradi na Koroškem in Štajerskem, tisti na območjih civilne uprave pa bi bili ukinjeni (Ferenc 1968: 144 - 148).

---

⁹ Civilno upravo so uvedli v Spodnji Štajerski 14. aprila, v Mežiški dolini in na dravograjskem območju 15. aprila ter na Gorenjskem 30. aprila 1941 (Ferenc 1997: 10).

¹⁰ Folksdojčerji je nacistično ime za Nemce iz dežel zunaj Nemčije npr. banatski Nemci, pri nas kočevski Nemci (Nešović in Prunk 1993: 82).

2. 6. Ponemčevanje

Celoten ustroj upravnega aparata je bil naravnani le k enemu cilju, uresničitvi Hitlerjeve zapovedi, ki jo je dal šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Uiberreitherju: »Napravite mi to deželo spet nemško, tako nemško, kot je ostala Štajerska« (Nešović in Prunk 1993: 116). Ker je bil civilni upravitelj Kutschera na Gorenjskem neuspešen, ga je nadomestil dr. Friedrich Rainer, ki je bil precej močnejša osebnost in je bil pri uvedbah ukazov uspešnejši.

Jedro ponemčevanja so bili na slovenskem živeči Nemci. Razširjanju nemštva na Slovenskem sta služili dve novo ustanovljeni politični organizaciji, Štajerska domovinska zveza in Koroška ljudska zveza. Članstvo v teh organizacijah je bilo tudi merilo za razlikovanje prebivalstva (Ferenc 1968: 148 - 151).

Osnovno načelo, ki je vodilo celotno nemško delovanje na spodnjem Štajerskem in Koroškem ter Kranjskem (t. j. Gorenjskem¹¹), je bilo, da je potrebno vse aktivnosti usmeriti k dokončnemu popolnemu izbrisu slovenskega naroda. Osnovna metoda, ki so jo Nemci uporabili, je bilo zaporedje ukrepov, ki so ga izvajali tudi na ostalih okupiranih območjih: deportacije prebivalstva po vnaprej pripravljenem načrtu, prepoved delovanja vseh slovenskih društev in ustanov, uvedba nemških šol in vrtcev ter prepoved uporabe slovenskih osebnih in krajevnih imen.

Ukrepi okupacijske oblasti so sprva na zasedena območja prinesli določen gospodarski in socialni napredek: izboljšali so preskrbo, revnim družinam zagotovili prehrambene pakete, zmanjšali brezposelnost ipd., kar je marsikateri delavski družini dejansko izboljšalo standard (Prunk 1998: 128). Tovrstni trud okupatorja je pozitivno pripomogel k popularizaciji nemštva (Fideršek 2003: 103).

---

¹¹ Pod poimenovanje Gorenjska moramo razumeti del ozemlja, ki je bil podrejen šefu civilne uprave za Kranjsko in Koroško; poleg današnje Gorenjske je zavzemala še Mežiško dolino in Dravograjsko območje.

3. PRISILNA MOBILIZACIJA

O dejanju prisilne mobilizacije Slovencev v nemško vojsko govorimo po uvedbi nemškega vojnega prava in odrejeni obvezni delovni in vojaški službi na zasedenih, 'osvobojenih' območjih spodnje Štajerske in Gorenjske v letu 1942. Na območju spodnje Štajerske je bila uredba šefa civilne uprave o uvedbi nemškega vojnega prava sprejeta 24. marca 1942. Istega dne je bila sprejeta tudi uredba o obvezni delovni službi. Na območju Gorenjske je bila uredba s skoraj identično vsebino sprejeta 7. julija 1942.

Osnovni dokument, ki zavezuje prebivalstvo k spoštovanju zgoraj navedene zakonodaje, je *Odredba ministrskega sveta za državno obrambo o pridobitvi državljanstva na osvobojenih območjih Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske*, izdana v Berlinu 14. oktobra 1941 (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 24). Na osnovi te odredbe je notranji minister 10. februarja 1942 izdal izvršilni odlok, ki je podrobneje določil kriterije za pridobitev določene vrste državljanstva iz odredbe. Na Štajerskem je bilo osnovno merilo članstvo v Štajerski domovinski zvezi¹², in sicer:

- pravi, dokončni član dobi pravo državljanstvo;
- začasni član dobi državljanstvo na preklic;
- o zaščitencih rajha odlok ne govori.

Potrebno je poudariti, da je včlanjanje v Štajersko domovinsko zvezo in v Koroško ljudsko zvezo potekalo pod strogim režimom rasnega in političnega klasificiranja prebivalstva. Za vse državljane so uvedli štiri rasne ocene (I – prav dobro, II – dobro, III – povprečno in IV – rasno neustrezno) in pet političnih ocen (A – vodilno nemški, B – nemški, C – ravnodušen, D – Nemcem sovražen in E – vodilno sovražen Nemcem). Razdelitev po ocenah so opravili po vnaprej pripravljenih seznamih Nemcem sovražnih oseb, ki so jih pripravili folksdojčerji; sezname spodnještajerskih Nemcev je imel statistični urad švabsko-nemškega Kulturbunda; ostali so dobili oceno C. Za pridobitev državljanstva na preklic je moral državljan poleg rasne ustreznosti dobiti politično oceno C; slovenski izobraženci so bili vsi po vrsti ocenjeni z D in E, ne glede na rasno ustreznost (Ferenc 1960: 75).

Na podlagi uvedenih pravnih aktov so nato izvedli popis, nabor in mobilizacijo prvih letnikov v nemško vojsko, najprej z območja Spodnje Štajerske in kasneje še z Gorenjskega.

---

¹² V odloku je bil enak kriterij za določanje 'domu zvestih prebivalcev' oblikovan tudi za Gorenjsko, vendar določbe niso bile takoj vpeljane (Ferenc 1960: 89)

3. 1. Pravni okvir

Na okupiranih območjih Spodnje Štajerske in Gorenjske je Nemčija vzpostavila pravni red, ki sta ga selektivno (po lastni presoji) uvajala šefa civilne uprave. Uvedeni pravni red pa je bil v nasprotju z veljavnim mednarodnim vojnim in humanitarnim pravom in kot tak tudi podlaga protizakoniti prisilni mobilizaciji.

3. 1. 1. Mednarodno pravo

Pravnemu okviru nemške prisilne mobilizacije moramo najprej postaviti temelje v mednarodno pravnih normah, ki so veljale v tistem času. Še posebej je potrebno upoštevati mednarodno vojno pravo¹³, ki ureja medsebojna razmerja vojskujočih se strani. Dr. Danilo Türk ugotavlja, da je bilo v času zasedbe Spodnje Štajerske in Gorenjske že v polni veljavi vojno in humanitarno pravo, ki v sebi združuje konvencije ter spremljajoče pravilnike in protokole, sprejete na dveh Haaških mirovnih konferencah v letih 1899 in 1907 in treh predvojnih¹⁴ Ženevskih konferencah v letih 1864, 1906, 1929 in eni povojni leta 1949¹⁵. Torej se vojna in okupacija nista odvijali v odsotnosti prava in v nekem obdobju brezzakonja (Türk 1992: 33).

Za prisilno mobilizacijo na okupiranih območjih Spodnje Štajerske in Gorenjske – po novembru leta 1943 k temu območju štejemo še Operacijsko cono 'Jadransko primorje'¹⁶ – lahko, tako Türk, zaključimo, da so Nemci z njo grobo kršili mednarodno vojno pravo, predvsem določbe *IV. Haaške konvencije o spoštovanju zakonov in običajev vojskovanja na kopnem*. Najpomembnejši mednarodnopravni akt, na katerega se lahko opremo v tem primeru, pa je priloga te konvencije, *Haaški pravilnik*, ki obsega materialno-pravne norme (Türk 1992: 33).

---

¹³ To so mednarodnopravna pravila, ki veljajo za vojskujoče se države in za njihove odnose z nevtralnimi državami; po novejšem naziranju ustvarjajo pravice in dolžnosti tudi neposredno za posameznike. Vojno pravo skuša omiliti strahote vojne, kolikor to dopuščajo vojaški interesi. Viri so vojno običajno pravo in mednarodne pogodbe (Lesikon Cankarjeve založbe 2003: 1148).

¹⁴ Časovna opredelitev je vezana na II. svetovno vojno, torej šteto pred in po II. svetovni vojni. Upoštevati je potrebno tudi, da je dogajanje med I. svetovno vojno botrovalo sklicu druge in tretje Ženevske konference ter pripravi gradiva za četrto Ženevsko konvencijo (op. U. M.).

¹⁵ Besedilo in tematika zaščite civilnega prebivalstva je bila pripravljena za sklic Ženevske konference, ki naj bi se odvijala leta 1940 v Tokiu. Zaradi razmaha II. svetovne vojne se je sklic konference in sprejetje IV. Ženevske konvencije žal zavlekel do leta 1949, ko je bila sprejeta in uvrščena med temeljne akte mednarodnega vojnega prava (Dolenc 1989: 14 - 15).

¹⁶ Operacijska cona 'Jadransko primorje' je nastala po padcu fašizma v Italiji 25. julija 1943 in sklenitvi italijanskega premirja z zavezniki 3. septembra 1943. Posledica tega je bila kapitulacija italijanske vojske, sicer podpisana 17. novembra 1943. Operacijska cona je bila razglašena 10. septembra 1943, potem ko je 8. septembra 71. pehotna divizija Wehrmacht razorožila pripadnike italijanske kraljeve vojske na območju Ljubljanske pokrajine (precejšnje število vojakov so razorožili tudi partizani, op. U.M.). Operacijska cona 'Jadransko primorje' s središčem v Trstu je obsegala celotno italijansko okupacijsko območje v tržaški, videmski, goriški, puljski, reški in ljubljanski pokrajini. Za vrhovnega komisarja operacijske cone je bil imenovan šef civilne uprave na območju Koroške in Kranjske dr. Rainer. Obvezna vojaška služba v operacijski coni je bila odrejena z odredbo vrhovnega komisarja 29. novembra 1943 (Ferenc 1997: 23).

Türk meni, da je najpomembnejša določba 23. člena odstavka (h) *Haaškega pravilnika*, ki navaja:

»Razen prepovedi sprejetih v posebnih konvencijah, je še posebej prepovedano: /.../ h) Razglasiti pravice ali tožbe državljanov nasprotne strani kot ugasle, zaustavljene ali nedovoljene.

Vojskujoči se državi je prav tako prepovedano mobilizirati državljane sovražne države tako, da bi sodelovali v vojaških operacijah proti lastni državi, pa četudi so bili v službi vojskujoče se države pred začetkom vojne« (Petković 1979: 22).¹⁷

Ta določba onemogoča samovoljo okupacijske sile glede ravnanja z državljani sovražne države. Vendar pa je, kot ugotavlja Türk, precej ohlapna, ker ne določa izrecne prepovedi služenja v okupacijskih silah v vojni proti tretji državi (Türk 1992:33).

Ker je treba pravne norme razlagati v kontekstu, moramo upoštevati tudi ostale določbe pravilnika, ki se nanašajo na okupacijo sovražne države. Tako je v tem primeru potrebno dodati vsaj še 45. člen *Haaškega pravilnika*, ki določa:

»Prepovedano je prisiljevati prebivalce okupiranega ozemlja k priseganju zvestobe sovražni državi« (Petković 1979: 25).¹⁸

in upoštevati 43. člen istega pravilnika:

»Ker je oblast zakonite oblasti de facto prešla v roke okupatorja, je le ta dolžan, da izvede vse od njega odvisne ukrepe, da bi se vzpostavilo in zavarovalo, kolikor je to mogoče, javni red in varnost. Pri tem je okupator dolžan spoštovati, razen kadar je to absolutno nemogoče, zakone, ki veljajo na okupiranem ozemlju« (Petković 1979: 24).¹⁹

Navedena določila *Haaškega pravilnika* moramo pojasniti ob poznavanju Martensove klavzule iz preambule *IV. Haaške konvencije*, ki pravi:

»Dokler ne bo izdelan bolj celovit kodeks zakonov vojne, visoke pogodbene stranke poudarjajo, da naj v primerih, ki niso vključeni v pravilnik, prebivalci in vojskujoče se stranke ostanejo pod zaščito in oblastjo načel mednarodnega prava, kot izhajajo iz običajev med civiliziranimi narodi, iz zakonov človečnosti in iz zapovedi javne vesti« (Petković 1979: 17).²⁰

---

¹⁷ »Osim zabrana ustanovljenih posebnim konvencijama, naročito je zabranjeno: /.../ h) proglasiti ugašenim, obustavljenim ili nedopustivim prava i tužbe državljana protivničke strane. Isto tako je zabranjeno sudionicima u ratu da prisiljavaju državljane protivničke strane na sudjelovanje u ratnim operacijama upravljenim protiv njihove zemlje, čak i u slučaju kada su oni bili u njihovoj službi prije početka rata« (Petković 1979: 22).

¹⁸ »Zabranjeno je prisiljavati stanovništvo okupiranog teritorija na polaganje zakletve neprijateljskoj sili« (Petković 1979: 25).

¹⁹ »Pošto je vlast zakonite vlasti de facto prešla u ruke okupatora, ovaj je dužan da preduzme sve mjere koje od njega zavise da bi uspostavio i osigurao, koliko god je to moguće javni red i sigurnost, poštujući, izuzev apsolutne spriječenosti, zakone koji su na snazi u zemlji« (Petković 1979: 24).

²⁰ »Dok jedan potpuniji zbornik zakona rata ne bude mogao biti proglašen, Visoke strane ugovornice smatraju korisnim da potvrde, da u slučajevima koji nisu predviđeni propisima od njih usvojenim, stanovništvo in sudionici u ratu ostaju pod zaštitom i vlašću načela međunarodnog prava onakvim kako ona proizlaze iz običaja ustanovljenih među posvećenim narodima iz zahtjeva čovječnosti i zahtjeva javne savjesti« (Petković 1979: 17).

Ob upoštevanju Martensove klavzule je po Türkovem (1992: 35) mnenju mogoče določbe Pravilnika razložiti v duhu sklepov *IV. Ženevske konvencije*, natančneje *51. člena Konvencije o zaščiti civilnega prebivalstva med vojno*, ki v prvem odstavku pravi:

»Okupacijska sila ne sme siliti zaščitene osebe²¹ k služenju v njenih oboroženih ali pomožnih silah. Prepovedan je vsak pritisk ali propaganda, ki je namenjen prostovoljnemu pristopu /.../« (Dolenc 1989: 110).²²

Türk meni, da je najpomembnejše dejstvo, ki ga moramo upoštevati, to, ali so ozemlja, na katerih se izvaja mobilizacija, v položaju okupiranih ozemelj ali v kakšnem drugem položaju. Ob tej tezi Türk tudi izpostavlja težavo razkosanja ozemlja med okupacijske sile, s čimer so okupatorji bistveno presegli pristojnosti po mednarodnem vojnem pravu; ta pojav poimenujemo z izrazom *debellatio*²³. Ne glede na to pa, kot pravi Türk, v pravnem smislu ni prišlo do situacije, ki bi okupatorju dajala večje pristojnosti, kot jih določa *Haaški pravilnik* (Türk 1992:33).

Povzeto po Türku so bile vse oblike prisiljevanja (vključno s propagando in raznimi oblikami pritiska) k službi v oboroženih silah okupatorja prepovedane že v času II. svetovne vojne in so pomenile namerno in grobo kršitev mednarodnega vojnega prava (Türk 1992: 35). Ob tem pa dr. Savin Jogan poudarja, da je odgovornost države za škodo, ki je nastala zaradi njenih kršitev določb mednarodnega vojnega prava, tudi civilnopravna. Sankcije za tovrstne kršitve pa so izražene v finančni odškodnini za povzročeno škodo (Jogan 1997: 36). Ugotovitev je naslonjena na 3. člen *IV. Haaške konvencije*, ki v zvezi s tem narekuje:

»Stran v vojni, ki bi prekršila odredbe omenjenega Pravilnika (*Haaški pravilnik*), bo obvezana plačati odškodnino, če bo to potrebno. Ta stran bo tudi odgovorna za vsa dejanja, ki jih storijo osebe, pripadnice njenih oboroženih sil« (Petković 1979: 17).

---

²¹ Po Ženevski konvenciji o zaščiti civilnih oseb med vojno imajo status zaščitene osebe vse osebe: »/.../, ki neposredno ne sodelujejo v sovražnostih, tudi pripadniki oboroženih sil, ki so odložili orožje in osebe, ki zaradi bolezni, ran, ujetništva ali drugih razlogov niso več sposobne za boj /.../ S temi osebami je potrebno ravnati humano brez diskriminacije po kakršnemkoli merilu« (Dolenc 1989: 45).

²² Dalje vsebuje člen še tri odstavke, ki govorijo o delu državljanov v okupirani državi in njihovo navajanje nima neposrednega pomena za obravnavano temo (op. U.M.).

²³ *Debellatio* – osvojitvev, popolna pokoritev nasprotnika, država se ne more ponovno vzpostaviti (Hubeny et.a. 1960: 117).

3. 1. 2. Nemško okupacijsko pravo

V tem poglavju bom opisal osnovni sistem delovanja pravnega sistema nemškega rajha na okupiranih ozemljih Spodnje Štajerske in Gorenjske in po letu 1943 tudi okupacijske cone 'Jadransko primorje'²⁴. Osredotočil se bom predvsem na temeljne pravne akte šefov civilne uprave, ki so omogočili izvedbo mobilizacije. Ostalih dokumentov, kot so podzakonski akti, pravilniki, navodila, okrožnice in poročila, ki se nanašajo na obravnavano temo, se bom dotaknil ob opisu konkretnih akcij, ki sta jih z uredbami ukazala šefa nemških civilnih uprav.

Hitler je ob vpeljani upravni ureditvi šefoma civilnih uprav za zasedeni pokrajini dodelil zelo široka pooblastila za selektivno uvajanje nemškega prava v zasedenih pokrajinah; med drugim sta lahko sprejemala tudi uredbe, ki so na območju teh pokrajin imele zakonsko moč. Ali drugače: na Spodnjem Štajerskem in Gorenjskem je bila zakonodajna in izvršilna oblast združena in podeljena eni sami osebi, šefu civilne uprave. Njegova edina naloga je bila, da zasedeni pokrajini pripravi za čimprejšnjo priključitev Nemčiji. Pomembno je pripomniti, da je v zasedenih pokrajinah nemška državna zakonodaja veljala le v primeru, če sta jo s posebnimi uredbami objavila in v svojih uradnih listih razglasila tudi šefa civilnih uprav zasedenih, 'osvobojenih', pokrajin (Ferenc 1968: 144).

Uredbe šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfrieda Uiberreitherja so bile objavljene in s tem uveljavljene v *Uredbenem in uradnem listu šefa civilne uprave Spodnje Štajerske pokrajine*²⁵. Skoraj identičen list je izhajal tudi na Gorenjskem²⁶, kjer je uredbe sprejemal sprva vršilec dolžnosti šefa civilne uprave Kutchera, ki pa ga je hitro nadomestil dr. Rainer. Po letu 1943 je izhajal tudi *Uredbeni in uradni list visokega komisarja Operacijske cone 'Jadransko primorje'*²⁷, ki je kot pokrajina imela nižji status kot Spodnja Štajerska in Gorenjska, tudi tu pa je načeloval dr. Rainer, ki je imel naziv visokega komisarja, seveda pa so tudi tu veljala vsa njegova pooblastila.

Ker se na veljavnost in vsebino sprejetih uredb šefov civilnih uprav sklicujejo legalne in legitimne zahteve slovenskih mobilizirancev do nemške države, je prav, da si vpeljana pravno stanje na zasedenih ozemljih Štajerske in Gorenjske podrobneje ogledamo.

---

²⁴ Za podobno ureditev v Operacijski coni 'Jadransko primorje' bom navedel le ilustrativne podatke, ker omenjena cona ni predmet te diplomske naloge, kljub temu, da je po kapitulaciji Italije v letu 1943 sodila pod nemško zasedbeno oblast.

²⁵ V izvorniku *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*; list so tiskali v Gradcu, na sedežu civilne uprave.

²⁶ V izvorniku *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der besetzten Gebieten Kärntners und Krains*; list so tiskali v Celovcu, na sedežu civilne uprave.

²⁷ V izvorniku *Verordnungs- und Amtsblatt des Obersten Komissars in der Operationszone »Adriatisches Küstenland«*; list so tiskali v Trstu, na sedežu urada visokega komisarja.

Osnovni predpis, ki je poleg očitne kršitve mednarodnega prava pomenil tudi obveznost spoštovanja okupacijske zakonodaje²⁸, je *Odredba ministrskega sveta za državno obrambo o pridobitvi nemškega državljanstva v osvobojenih pokrajinah Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske*²⁹, ki je bila sprejeta 14. oktobra 1941 v Berlinu.

Ta dokument je prebivalstvo na zasedenih območjih razdelil v tri kategorije. Osebe, ki so pripadale nemškemu narodu, a so imele jugoslovansko državljanstvo in so imele ob uveljavitvi uredbe prebivališče na območjih Spodnje Štajerske in Gorenjske, so bile uvrščene v prvo kategorijo in so jim podelili 'pravo' nemško državljanstvo.

T.i. državljanstvo na preklic so podelili drugi kategoriji prebivalcev okupiranega območja, v katero so se uvrstili nekdanji jugoslovanski državljani nemške ali njej sorodne krvi in osebe brez državljanstva, ki so nemške ali njej sorodne krvi, če so bile znane kot pripadnice domoljubnega prebivalstva osvobojenih ozemelj. To državljanstvo so podelili največjemu številu prebivalcev.

K pojmu 'državljanstvo na preklic' je potrebno dodati pojasnilo, da v današnji pravni ureditvi tovrsten status državljana ne obstaja. Tedaj pa sta se 'pravo državljanstvo' in 'državljanstvo na preklic' glede obveznosti imetnika državljanstva do države razlikovala le v tem, da je bilo mogoče državljanstvo na preklic imetniku (in posledično tudi njegovi ožji družini) iz različnih razlogov odvzeti. Tem osebam so nato podelili status zaščitenca rajha, s čimer so bili degradirani in izpostavljeni nacističnim represalijam (op. U. M.).

Tretja kategorija so bili zaščitenci Rajha, osebe, ki pod prej navedenimi pogoji niso bile upravičene do državljanstva, na dan uveljavitve uredbe pa so imele prebivališče na osvobojenih območjih (glej prilogo A). Dodelitev državljanstva ni bila pogojena le teritorialno, temveč tudi z rasno in politično oceno posameznika (Ferenc 1997: 58).

---

²⁸ Poimenovanje zakonodaja ni najbolj natančno, vendar ga uporabljam zaradi jasnejše predstave, res pa je, da gre za uredbo šefa civilne uprave, ki imajo veljavnost zakonodaje na zasedenih območjih (op. U. M.).

²⁹ V izvorniku *Verordnung des Ministerrats für Reichverteidigung über den Erwerb der staatsangehörigkeit in den befreiten Gebieten der Untersteiermark, Kärntens und Krains*, objavljeno 24. oktobra 1941 v *Reichgesetzblatt, Teil I., S. 648*. Podpisniki dokumenta so Göring, Frick in dr. Lammers. V izvorniku objavljena v *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark št. 72 z dne 21. marca 1942*. Glej prilogo A.

Uredba ministrskega sveta je bila na Spodnjem Štajerskem uvedena z objavo uredbe šefa civilne uprave 21. marca 1942. Že 24. marca 1942 je dr. Uiberreither sprejel uredbo, da na Spodnjem Štajerskem začneta veljati vojno pravo, ki vpeljuje vojaško službo, obenem pa sta bili izdani tudi uredbi o obvezni delovni službi in posebni delovni službi za zaščitence. Isti uradni list vsebuje tudi uredbo o uveljavitvi nürnberških rasnih zakonov na Spodnjem Štajerskem (glej prilogo B). Uredbe s skoraj identično vsebino so bile objavljene tudi v uradnem listu šefa civilne uprave Gorenjske 7. julija 1942 (glej prilogo C). Do zamika pri uveljavljanju podobne ureditve med Štajerskim in Gorenjskim delom je prišlo zaradi poznejše uvedbe civilne uprave na Gorenjskem, ki je bila posledica počasnega umika italijanskih enot iz nemške zasedbene cone in s tem oviranja dela upravnega aparata v aprilu 1941, predvsem pa zaradi močnejšega razmaha odporniškega gibanja (op. U. M.). Po sprejetju omenjenih uredb so okupatorji na zasedenih območjih sprožili naborni aparat.

3. 2. Izvedba in uspešnost mobilizacije

Območje zasedenih pokrajin Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske je bilo v vojaškem smislu podrejeno 18. vojaškemu okrožju s sedežem v Salzburgu. Spodnja Štajerska je sodila v pristojnost vojaške nadomestne inšpekcije s sedežem v Gradcu. V okviru civilne uprave za Spodnjo Štajersko sta bili ustanovljeni okrajno poveljstvo Maribor s prijavnima uradoma v Mariboru in na Ptujju in okrajno poveljstvo Celje, ki je imelo prijavne urade v Celju, Brežicah in Trbovljah. Za Ljutomersko okrožje je bilo pristojno okrajno poveljstvo v Lipnici (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 30).

Na območju Kranjske je bilo ustanovljeno okrajno poveljstvo Kranj s prijavnimi uradi v Kranju, na Jesenicah in v Kamniku, ki je obsegal tudi litijsko območje (Dežman 1990: 11). Za območje Koroške, Mežiške doline in Dravograda je bilo pristojno okrajno poveljstvo Wolfsberg s prijavnima uradoma Wolfsberg in Velikovec (Linasi 1994: 40). Ti uradi so popisovali vojaške obveznike, o njih vodili evidenco, izvajali zdravniške preglede in reševali prošnje posameznikov za odložitev služenja vojaškega roka ipd. (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 31).

Osnovno merilo za razlikovanje državljanov v skladu z uredbo ministrskega sveta je bilo članstvo v nemških 'domoljubnih organizacijah', Štajerski domovinski zvezi in Koroški ljudski zvezi, ki naj bi izpričevalo privrženost nemštvu. V obeh organizacijah, ki sta služili kot podaljšek nemške nacistične strankarske organizacije, je bilo članstvo prostovoljno (Križnar 2000: 43).

Ob tem Franc Fideršek ugotavlja, da je prebivalstvo lahko izbiralo med dvema možnostima: ali se včlanijo v Štajersko domovinsko zvezo in najverjetneje ostanejo doma ali pa se članstvu odrečejo in so najverjetneje izgnani in prepuščeni negotovi usodi. Čeprav so voditelji Štajerske domovinske zveze izjavili, da so člani lahko le tisti, ki so predani 'firerju in rajhu', je bilo vpisovanje v Štajersko domovinsko zvezo množično (Fideršek 2003: 26). Podobno je veljalo za članstvo v Koroški ljudski zvezi, ki je bila z enakim načrtom ustanovljena na območju Gorenjske (Križnar 2000: 44).

Člane obeh organizacij so razdelili v dve skupini, kar so zaznamovali tudi z različnimi barvami članskih izkaznic. Stalni člani, večinoma Nemci in pripadniki Nemške kulturne zveze (Kulturbunda), so dobili rdeče izkaznice in stalno članstvo. Ostali pa so dobili zelene izkaznice in s tem začasno članstvo na preklic, kar naj bi pomenilo, da morajo svojo zvestobo 'firerju in rajhu' še dokazati. Tisti, ki ob vpisu niso mogli dokazati rasne čistosti, so dobili bele izkaznice in status zaščitenca (Fideršek 2003: 106). Enako je potekalo tudi včlanjanje v Koroško ljudsko zvezo. Kriterij legitimacij obeh domovinskih organizacij so uporabljali tudi pri podeljevanju državljanstev v skladu z odredbo ministrskega sveta. Rdeča izkaznica je pomenila pravo državljanstvo, zelena državljanstvo na preklic in bela status zaščitenca rajha (op. U. M.).

Tehnično so mobilizacijo izvajali prijavni uradi, v delo pri popisih pa so bili vključeni tudi okupatorjevi občinski uradi in župani. Pri popisu so pomembno sodelovali organi oblasti in vodstva organizacije Štajerske domovinske zveze (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 31) ter na Gorenjskem Koroške ljudske zveze in nacistične stranke, ki je bila na Gorenjskem ustanovljena 15. decembra 1941 in bila nerazdružljivo povezana s Koroško ljudsko zvezo, saj so bili okrožni vodje NSDAP tudi okrožni vodje Koroške ljudske zveze in so pomembno vplivali na zasedbene oblasti (Križnar 2000: 44).

3. 3. Številčna ocena

Arhivskega gradiva, ki bi nesporno omogočal ugotavljanje števila mobilizirancev, ni na voljo, niti arhivov uradov vojaških okrožij v Mariboru, Celju in Kranju (Žibert 1992: 70).³⁰ Zato tudi, dodaja Ludvik Puklavec, točno število prisilno mobiliziranih ni znano.³¹

Na podlagi dostopnih virov in statističnih izračunov pa so, kot pravi Puklavec, naredili nekaj ocen, na osnovi katerih je mogoče sklepati o obsegu prisilne mobilizacije na Slovenskem. Pri teh analizah so kot najpomembnejša dejavnika upoštevali število letnikov, ki so bili vpoklicani v redno nemško vojsko (na Spodnjem Štajerskem je bilo vpoklicanih 21 letnikov, od letnika 1908 do 1928, delno celo 1929, in na Gorenjskem 11 letnikov, od letnika 1916 do 1926) ter dolžino trajanja mobilizacije (na Štajerskem trajala od 20. julija 1942 do konca vojne, na Gorenjskem pa od 11. januarja 1943 in do začetka leta 1944) (Puklavec 1996: 41 - 49).

Jože Dežman ocenjuje, da je bilo na Gorenjskem vpoklicanih med osem in deset tisoč moških (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 325).

Za Štajerski del na osnovi statistične obdelave podatkov števila potencialnih nabornikov iz popisa prebivalstva Žnidarič navaja številko 65 712 mobiliziranih (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 33). Zanimiv podatek je v svojem pismu zapisal Dušan-Franc Medved: sklicujoč se na *Spomenico bivših udeležencev vojne z območja Štajerske o odprtih pokojninskih vprašanjih*, datirano 26. januar 1986, ocenjuje, da je bilo v času vojne s Štajerske skupno vpoklicanih sedemdeset tisoč ljudi, od katerih jih je padlo štirinajst tisoč, iz ujetništva pa se po vojni ni vrnilo 24 500 oseb (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 607).

Iz zbranih podatkov Puklavec sklepa, da je bilo v redno nemško vojsko z območja okupiranega ozemlja Slovenije vpoklicano približno 90 tisoč oseb, od katerih naj bi jih v vojni padlo okrog 15 800 (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 603). Iz vojne naj bi se vrnilo okrog 20 tisoč težjih invalidov; od teh naj bi jih po podatkih uprave notranjih zadev leta 1953 v Sloveniji živelo še približno 15 tisoč (Puklavec 1998: 14).

Prunk v tej zvezi navaja, da je bilo v nemško vojsko vpoklicanih 22 letnikov, od letnika 1908 do 1929, skupno okoli 35 tisoč moških, od katerih jih je v vojni padlo približno sedem tisoč (Prunk 1998: 128).

Po zadnjih zbranih podatkih Inštituta za novejšo zgodovino znaša število padlih mobilizirancev v nemški vojski okrog 10 500, vendar podatke še dopolnjujejo.

---

³⁰ Arhiv 18. vojaškega okrožja je danes v manjši meri ohranjen in se hrani v Freiburgu. Vendar je ohranjen pretežno propagandni del, ki za ugotavljanje števila mobiliziranih Slovencev ni pomemben.

³¹ Točnih števil niti uradni zgodovinarji še niso odkrili.

4. V NEMŠKI VOJSKI

V letu 1942 je nemška vojska že utrpela prve poraze. Poražena je bila pri El Alameinu v Severni Afriki, njen prodor proti vzhodu je zastal, velike izgube je utrpela tudi v bitki pri Stalingradu. Zavezniška moč se je okrepila; zavezniki so ob sicer precejšnji pomoči naravnih dejavnikov (geografskih ovir, ki jo predstavljata Sredozemsko morje in prostorske razsežnosti Rusije, predvsem pa ruske zime) uspeli oslabiti nemško preskrbo na preveč raztegnjenih logističnih poteh do oddaljenih frontnih bojišč. Tako so onemogočili preskrbo nemškega Afriškega korpusa in močno okrnili preskrbo enot na vzhodni fronti.

Raztegnjene frontne črte so zaradi vsakodnevnih izgub potrebovale vedno nove in nove sile. Ker se nemški vojaški stroj ni zanašal na satelitske armade zaveznic, podpisnic trojnega pakta, saj se njihove enote v bojih niso najbolje izkazale, je moral poseči po svojih mobilizacijskih rezervah. Zato so na območjih, ki so bili predvideni za priključitev k Tretjemu rajhu, izvedli mobilizacijo; to je na območjih Belgije, Luksemburga, Francije, Češke, Poljske ter Spodnje Štajerske in Gorenjske.³² Večina mobiliziranih je opravila trimesečno predvojaško vzgojo v delovnih enotah RAD, nato pa so jih poslali v šolske enote redne nemške vojske na ozemlju današnje Avstrije, Nemčije, Češke in Poljske.

4. 1. Slovenci – nemški vojaki

Formalnih virov, ki bi opisovali odhode iz zbirnih centrov v vojašnice in sprejem mobilizirancev, skorajda ni. Zato bom strnil skupne točke pričevanj mobilizirancev, ki so bila po letu 1991 objavljena v različnih znanstvenih in leposlovnih publikacijah.

Vsem je skupno, da so jih na naboru označili kot sposobne za vojaško službo in zaradi članstva v eni ali drugi domovinski zvezi vredne, da nosijo orožje. Tudi nabor je potekal dokaj podobno. V večini primerov so se zbrali pred prijavnim uradom, nato pa so jih pod stražo odpeljali na železniško postajo. Od tu so jih z od zunaj zaprtimi živinskimi vagoni odpeljali v taborišča RAD. Manjši del, predvsem letniki 1923 na Štajerskem, pa so šli kar neposredno v vojašnice (Ževart 1992: 11). Seveda je potrebno upoštevati, tako poudarja Fideršek, da mobilizacija posameznega letnika ni bila enkratno dejanje, saj so bili posamezniki iz različnih razlogov za določen čas oproščeni služenja in so bili mobilizirani kasneje, nekateri še v zadnjih mesecih vojne (Fideršek 1996: 57).

---

³² Iz Češke in Poljske so mobilizirali predvsem tam živeče Nemce.

Taborišča RAD so bila organizirana po vojaško, disciplina pa je bila še hujša kot v vojski. Žibert navaja, da je bila lopata le rekvizit za urjenje namesto puške. Morala je biti spolirana in namazana; z njo so odhajali na straže, jo nosili na paradah ter z njo pozdravljali višje oficirje in ob dvigovanju zastave. Po končanih treh mesecih obvezne delovne službe v RAD so naborniki nemške narodnosti dobili dopust pred odhodom v vojašnice. Mobiliziranci iz Spodnje Štajerske in Gorenjske dopusta niso dobili, in sicer zato, ker so prišli iz območij, ki so veljala za 'Bandengebiet' in zato za nevarna. Dali so jim civilna oblačila, nato pa jih odvedli na železniške postaje in jih odpeljali v vojaške enote, v katere so bili razporejeni (Žibert 1994: 74).

Iz pričevanj je razvidno, da večina mobilizirancev ob prihodu v vojašnice ni dobro obvladala nemščine, precej jih nemškega jezika ni niti razumelo. Kot piše Marjan Žnidarič, so v vojašnicah ugotovili, da zaradi slabega znanja jezika ti vojaki niso primerni za urjenje v tehnično zahtevnejših rodovih vojske in so jih zato večino razporedili v pehoto. Seveda tega ne moremo posplošiti na vso populacijo, saj so bili nekateri posamezniki tudi v tankovskih enotah, artileriji, mornarici in celo v letalstvu. Zaradi državljanstva na preklic mobiliziranci v vojaških formacijah niso mogli napredovati višje od čina naddesetnika. A tudi tu je bilo nekaj izjem, posameznikov, ki so jih poslali na podčastniški tečaj. Častniškega čina po dostopnih podatkih ni dosegel nihče (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 98).

Večino mobilizirancev so po končanem urjenju v vojašnicah poslali na frontna bojišča na vzhodu. Proti koncu vojne, ko je že zelo primanjkovalo vojakov, so jih na frontne položaje pošiljali kar brez usposabljanja (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 100). Ob tem je treba poudariti, da v II. svetovni vojni pravzaprav ni bilo bojišč, kjer se ne bi v nemški uniformi borili tudi prisilno mobilizirani Slovenci. Iz literature izhaja, da so bili na bojiščih v Severni Afriki, v Skandinaviji, na Atlantiku, v Franciji, v Grčiji in Italiji, največji del pa so jih poslali na 'rusko fronto'. Razporejeni so bili v enote, v katerih je bilo Slovencev malo, zato so bili tudi prebegi preko fronte in dezerterstva zelo tvegani.

4. 2. Vrnitev domov ...

Do konca II. svetovne vojne so se mobiliziranci iz slovenskih dežel, ki so na nabor odšli skupaj, razkropili po celotnem evropskem prostoru in Severni Afriki. Usoda vsakega posameznika je zgodba zase. Iz pričevanj lahko razberemo, da je bila večina najmanj enkrat ranjena in se je zdravila v različnih frontnih bolnišnicah in lazaretih. Precej je bilo tudi težkih ranjencev, ki so zaradi nezadostne oskrbe ali prehudih ran ostali trajni invalidi.

Med vojno je na vzhodni fronti velik del slovenskih mobilizirancev padel v kruto sovjetsko ujetništvo. Tiste, ki so bili zajeti na zahodni fronti, so odpeljali v nekoliko znosnejša ameriška in britanska ujetniška taborišča. Še ne ugotovljeno število ranjenih mobilizirancev je bilo v oskrbi v bolnišnicah v Nemčiji in v drugih okupiranih državah. Sovjeti³³ so ujetnike iz bolnišnic, ki so jih zasedli, prepeljali v Sovjetsko zvezo. Na zahodni strani so zavezniki težje ranjence odpeljali na zdravljenje v Ameriko in Anglijo, lažje ranjence pa so še naprej oskrbovali v bolnišnicah v Nemčiji. Precej prisilno mobiliziranih slovenskih mož je konec vojne dočakalo v nemških enotah na ozemlju Nemčije.

Ob tem ne smemo prezreti velikega števila mobilizirancev, ki so ob prvem dopustu ali drugi ponujeni priložnosti dezertirali in se priključili slovenskim partizanom ali drugim odporniškim gibanjem po Evropi. V bojnih enotah NOV so tvorili operativno jedro partizanskih sil; bili so cenjeni zaradi svoje izurjenosti in odličnega rokovanja z bojno tehniko (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 73).

Majhen del mobilizirancev pa je, kot ugotavlja Monika Kokalj-Kočevar, prešel tudi v domobranske vrste (Kokalj-Kočevar 1992: 115).

Ne glede na to, od kod so se vračali v domovino, je skupno vsem, da je bila vrnitev pred avgustom 1945 izredno tvegana, saj se takrat gnev vojne in maščevanja še ni polegel. To je bil čas povojnih pobojev.

Med žrtvami povojnega maščevanja je bilo tudi neznano število izmed tistih mobilizirancev, ki so se za vrnitev v domovino prijavili v angleških ujetniških taboriščih na Koroškem. Domov so se vračali v vlakovnih kompozicijah skupaj z domobranci, ustaši, četniki in drugimi kolaboranti, ki jih je na podlagi zavezniškega dogovora o repatriaciji kvizlinških enot v Jugoslavijo vrnila angleška vojska (Nešović in Prunk 1993: 153).

---

³³ Poimenovanje Sovjeti uporabljam, ker je v času II. svetovne vojne obstajala Zveza sovjetskih socialističnih republik, ki je imela enotne oborožene sile, v katerih so služili pripadniki različnih narodov: Rusi, Ukrajinci, Belorusi in drugi narodi iz velike države, ki se je razprostirala od Evrope do Tihega oceana.

4. 2. 1. ... iz ujetništva zahodnih zaveznikov

Na splošno velja, da je bilo ravnanje zahodnih zaveznikov z ujetniki mnogo boljše kot na vzhodu. Fideršek ugotavlja, da so zahodni zavezniki v času vojne z ujetniki ravnali po določenih mednarodnih konvencij, po razglasitvi nemške brezpogojne kapitulacije pa so se razmere v ameriških in francoskih taboriščih čez noč močno poslabšale; vse, ki so imeli na sebi nemško uniformo, so strpali v z bodečo žico ograjene prostore in jih pod milim nebom pustili brez oskrbe, hrane in vode. V taboriščih ob Renu je zaradi takega ravnanja zaveznikov umrlo skoraj milijon vojnih ujetnikov; med njimi so bili verjetno tudi slovenski mobiliziranci (Fideršek 2003: 135).

Vrnitev v domovino so urejali člani repatriacijske komisije poveljne vlade Titove Jugoslavije. Tiste mobilizirance, ki so bili na zahodu zajeti med prvimi, so zavezniki odpeljali v zbirna taborišča na Škotskem, od koder so se kot 5. prekomorska brigada preko Italije vrnil v Jugoslavijo in pomagali v zaključnih bojih v domovini.

Dobršen del pa so jih v ujetništvo zajeli kasneje – te so večinoma poslali v zbirno taborišče v Marseillu (in tudi v druga zbirna taborišča v Franciji in Italiji), od koder so jih po vojni z ladjami odvažali v Jugoslavijo. Večina tako repatriiranih svojih domov nikoli več ni videla. V hrvaških pristaniščih Split in Trogir so jih namreč enačili z ustaši in četniki ter predvsem z divizijo Princ Eugen, ki je bila v celoti sestavljena iz banatskih Nemcev, in jih vodili neposredno na morišča. Zaradi tovrstnega sovražnega vedenja so Američani, ki so upravljali taborišče v Marseillu, Transporte po morju ukinili.

Po 3. avgustu 1945, ko je bila v Jugoslaviji že razglašena amnestija, so zahodni zavezniki začeli iz ujetniških taborišč organizirano pošiljati prve večje skupine vojnih ujetnikov z železniškimi transporti v Jugoslavijo. Tedaj se je tudi obravnava povratnikov spremenila – po kratkem zaslišanju in evidentiranju so jih izpustili domov. Le redko so jih mučili in pretepali (Fideršek 2003: 140).

4. 2. 2. ... iz sovjetskega ujetništva

Sovjetiso z vojnimi ujetniki ravnali skrajno nečloveško. Večino so odpeljali v taborišča za Uralom, kjer so morali v krutih vremenskih razmerah delati v gozdovih in za 'izgradnjo nove Sovjetske zveze'. Smrtnost med ujetniki je bila grozljiva.

Zgovoren primer sovjetskega ravnanja z ujetniki navaja William Craig, ki je raziskoval potek in razplet bitke za Stalingrad: v šestih mesecih so pomrle štiri petine ujetnikov; vsakodnevni pojav so bili boji za hrano, ki so se nemalokrat končali s smrtnimi žrtvami, med obupanimi ujetniki vseh narodnosti pa se je razmahnil tudi kanibalizem, ponekod celo v tolikšni meri, da so Sovjeti iz skupin nemških oficirjev ustanavljali protikanibalske skupine, ki so oborožene z železnimi palicami varovale taborišča in preganjale skupine kanibalov (Craig 1976: 346).

Sovjeti so državljane Kraljevine Jugoslavije (slovenske prisilne mobilizirance in pripadnike kvizlinških enot), ki so se znašli v njihovem ujetništvu in so se želeli aktivno vključiti v boj proti Nemcem, prerazporedili v posebna taborišča, jih dodatno izurili in jih poslali v Jugoslavijo kot 1. ali 2. jugoslovansko brigado; 1. so angažirali v bojih na sremski fronti (tu je bilo med slovenskimi mobiliziranci veliko izgub), 2. pa so po prihodu v Jugoslavijo razformirali in uporabili za popolnitev drugih obstoječih enot (Žnidarič, Dežman in Puklavc 2001: 128).

Večino drugih mobilizirancev v sovjetskem ujetništvu so zaradi dejstva, da so bili pred vojno državljani Kraljevine Jugoslavije, poslali v Jugoslavijo neposredno po koncu vojne. Z železniškimi transpori so prišli v domovino preko Subotice, kjer so jih po mučnih zaslišanjih in nemalokrat šikaniranjih napotili domov. Posamezniki, ki so iz kdo ve kakšnih razlogov ostali pozabljeni v ruskem ujetništvu, so se vrnili domov skupaj z avstrijskimi in nemškimi ujetniki po letu 1950. Znan je primer Leona Kerna, ki se je vrnil domov po mučnem ujetništvu šele 15. januarja 1955 (Kern 1994: 145).

4. 2. 3. ... iz bolnišnic

Med slovenskimi mobiliziranci je bilo le malo takšnih, ki niso bili vsaj enkrat ranjeni. Težji ranjenci in ranjeni v zadnjih bojih, so konec vojne dočakali na bolniških posteljah.

Usoda ranjencev v bolnišnicah se je razlikovala predvsem glede na to, v kateri zasedbeni coni so te bolnišnice bile. Sovjeti so ujetnike premestili v notranjost Sovjetske zveze, kjer so občutili vse pomanjkanje v vojni uničene države. Ker je bila medicinska oskrba nezadostna že za domače prebivalstvo in Rdečo armado, so za ujetnike skrbeli zajeti nemški zdravniki s skromnimi dodeljenimi sredstvi. Mnogi ranjenci, ki so jih še dodatno zdelale slabe vremenske razmere in slaba prehrana v taboriščih, ujetništva niso preživeli, preostali pa so se po okrevanju pridružili drugim ujetnikom in z njimi delili kruto usodo.

V bolnišnicah zahodnih zaveznikov je bila zdravstvena nega neprimerno boljša, zato je bila tudi smrtnost nižja. Težje ranjence so odpeljali v Ameriko in Anglijo, od koder so se po zaključenem zdravljenju še leta po vojni vračali v domovino. Lažji ranjenci so ostali na zdravljenju v bolnišnicah v Nemčiji.

Manjše število posameznikov so oficirji repatriacijskih komisij prepričali, da so se v domovino vrnili še pred koncem zdravljenja. Tak primer v svojih spominih opisuje Alojzij Žibert, ki za nečloveško kruto ravnanje partizanov ne najde lepe besede (Žibert 1994: 89). Podobno je odklonilen odnos partizanskih borcev in kakovost njihove sanitete občutil tudi moj stari oče, ki je za spomin na vojna leta v daljni Rusiji med frontno oskrbo strelnih ran hudo zbolel na pljučih. Zaradi nabiranja vode v pljučnem krilu se je leto in pol neprekinjeno zdravil v lazareti na Poljskem in Češkem, od koder je maja leta 1945 prišel domov na dopust. Takoj po prihodu je odšel k partizanom v Škofjo Loko, kjer pa se je njegovo zdravstveno stanje spet poslabšalo. Sicer so ga konec koncev resda napotili na zdravljenje v zdravilišče Golnik, vendar so mu še pred tem v četni ambulanti z neustreznimi zdravstvenimi pripomočki večkrat puščali vodo iz pljuč.

4. 2. 4. ... iz aktivnih bojnih enot

Precej mobilizirancev je konec vojne in razglasitev premirja dočakalo pod orožjem v aktivnih enotah širom Evrope. Večino so jih že takoj po koncu vojne zajeli zavezniki in jih odpeljali v ujetniška taborišča, kjer so delili usodo z drugimi vojnimi ujetniki. Preostalim je uspelo vojaško uniformo zamenjati za civilna oblačila in se na različne načine vrniti domov. Za nekaterimi se je na tej poti izgubila vsaka sled.

5. V NOVI JUGOSLAVIJI

Jože Dežman ugotavlja, da so mobiliziranci prišli domov s pečatom 'švabskega vojaka'. S tem so bili označeni za drugorazredne državljane, ki so se v povojnem življenju morali soočiti z vrsto preprek. Vendar, pravi Dežman, lahko najdemo tudi nekaj primerov nekdanjih nemških vojakov, ki so postali uspešni člani družbe in so vidni ustvarjalci družbenega življenja. Seveda pa je teh neprimerno manj kot tistih, ki so imeli po vojni zaradi mobilizacije takšne ali drugačne težave (Dežman 1999: 21).

Dejstvo, mimo katerega ne moremo, je v opisu svojega življenja v socialistični Jugoslaviji najbolje ujel Boris Pšeničnik, ki je v svojih spominih zapisal, da nepismeni in 'izjemno pomembni' osvoboditelji logike in zdrave pameti niso preveč cenili; kajti ko so bili v konstruktivnem dialogu soočeni z argumenti, ki jih je predstavil mobiliziranec, so ne glede na trdnost argumentov mnenje zavrnilo, tako da so ti vedno vlekli krajši konec; vsakogar, ki je imel izoblikovana stališča in jih je želel tudi izraziti, so na različne načine utišali ali odstranili (Pšeničnik 2003: 164).

Vsi mobiliziranci so po vojni morali oditi na služenje ali doslužitev vojaškega roka v Jugoslovansko armado, da se, kot se je spominjal tudi moj stari oče, navadijo 'jugoslovanskih komand'. Čas trajanja vojaškega roka so določali po neznanem ključu, ki naj bi temeljil na dolžini udeležbe v nemški vojski in dolžini sodelovanja v partizanih, predvsem pa so ga določili na osnovi mnenja krajevnega ljudskega odbora o politični neoporečnosti, saj naj bi v vojski 'gradili nove ljudi' (Pšeničnik 2003: 165).

Naj na tem mestu opišem povojno izkušnjo mojega starega očeta. Priznali so mu šest mesecev in 22 dni staža v Jugoslovanski armadi, iz katere je bil odpuščen kot začasno nesposoben (že pred prihodom v partizane je bil po nemških dokumentih 70-odstotni invalid). Na doslužitev vojaškega roka so ga ponovno poslali 25. oktobra 1951, in sicer je bil za sedem mesecev vpoklican v inženirijo. Malo pred tem se je ravno poročil; doma je imel ženo in sedem mesečno hčerko. Kot inženirec je na otokih južne Dalmacije, predvsem na Visu in Jabuki ter okoliških večjih čerih, v neprijaznih zimskih razmerah in ob pičli prehrani miniral odprtine za artilerijske bunkerje. Po vrnitvi je moral čez dobri dve leti, 1. avgusta 1954, ponovno na trimesečne orožne vaje. Po teh orožnih vajah so ga izbrisali iz vojaške evidence in ga uvrstili v evidenco civilne zaščite, od koder pa so ga leta 1978 izbrisali ter ga ob spremembi zakonodaje leta 1980 ponovno zapisali v vojaško evidenco. A čez nekaj let so ga iz te spet črtali in ga ponovno dodelili v civilno zaščito.³⁴

---

³⁴ Podatke o služenju in doslužitvi vojaške službe mojega starega očeta sem črpal iz ohranjenih vojaških knjižic Wehrmachta – Soldbuch nr. 880, Vojne knjižice Jugoslovenske armije br. 697392 in Vojne knjižice Jugoslovenske armije brez številke iz mojega osebnega arhiva.

Drugega šikaniranja in zasliševanja ter nadzorov v svojem življenju na srečo ni doživel. Po vrnitvi iz vojske in dokončanem zdravljenju na Golniku in v Topolšici (izgubil je pol pljučnega krila) se je zaposlil kot krojač in je nato na istem delovnem mestu delal do upokojitve. A v pokoj je odšel starostno, z nepopolno pokojninsko dobo, saj mu niso priznali ne let, prebitih v nemški vojski in kasnejši JA, kot tudi ne let pred prisilno mobilizacijo, ko je delal kot krojaški vajenec, 'uniform krojač', v tedaj italijanski Ljubljani.

5. 1. Prizadevanja za rehabilitacijo 1945 - 1991

Začetke prizadevanj prisilno mobiliziranih lahko štejemo 3. avgust 1945, ko je stopil v veljavo *Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi*, ki v prvem členu določa:

»Daje se splošna amnestija:

1. vsem tistim, ki so sodelovali v četniških in nedičevskih edinicah, v edinicah hrvatskega in slovenskega domobranstva, v muslimanski milici, v arnavtskih oboroženih formacijah in v vseh ostalih oboroženih formacijah v službi okupatorjev ali pa so jim pomagali, kakor tudi vsem tistim, ki so pripadali ustreznim političnim organizacijam ali njihovem administrativnemu oziroma sodnemu aparatu; /.../« (Ur. l. DFJ, 3. 8. 1945, št. 56).

Z uveljavitvijo tega dokumenta so bili prisilno mobilizirani izven življenjske nevarnosti, ki jim je pred tem še kako grozila. Pri nastanku zakona seveda niso bili soudeleženi, jim je pa omogočil relativno hitro vrnitev domov iz repatriacijskih baz na ozemlju celotne Jugoslavije. Žnidarič pa ugotavlja, da je amnestija na žalost zagotavljala 'mir' pred represivnimi ukrepi organov oblasti le do razpada Demokratične federativne Jugoslavije 29. novembra 1945. Takrat je namreč nastala Federativna ljudska republika Jugoslavija (FLRJ), v kateri je evidenco prisilno mobiliziranih prevzel Organ za zaščito naroda (OZNA), ki je mnoge evidentirane mobilizirance na mučna zaslišanja vabil še več let po vojni (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 134).

Prizadevanja za ureditev statusa prisilno mobiliziranih so se začela že kmalu po vojni. Pobudniki so bili predvsem težji invalidi, saj je bil njihov položaj izredno slab. Sprva je bil glavni namen teh prizadevanj z zbiranjem hrane, oblek ter medicinskega in ortopedskega materiala pomagati, tistim, ki so bili delovno nesposobni in popolnoma odvisni od pomoči drugih. Z ureditvijo statusa vojnega invalida bi jim pripadla ustrezna zdravstvena oskrba, vendar pa jim v Jugoslaviji niso priznali nobene ugodnosti, niti ne dejstva, da so invalidi zaradi aktivne udeležbe v vojni (Žibert 1996: 113).

Začetki organiziranega zbiranja in koordinacije prizadevanj za ureditev statusa invalidov, navaja Žibert, segajo v leto 1947, ko je bil v 'naključnem srečanju' v gostilni pri Marinšku v Naklem ustanovljen *Iniciativni odbor invalidov, prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko*. Pogovor je tekel o situaciji mobilizirancev invalidov in o tem, kako bi na prizadevanja reagirala takratna oblast. Istega leta so podobne odbore ustanovili še invalidi nemške vojske v Braslovčah in Mariboru.

O svojih zahtevah so oblasti seznanili v pismih, ki so jih naslovili na vse vodilne osebnosti političnega življenja v tedanji Jugoslaviji, na maršala Tita, Edvarda in Pepco Kardelj, Josipa Vidmarja, Borisa Kraigherja in druge. Sprva so bili podpisniki teh pisem najtežji invalidi, ki jih zaradi njihovega že tako slabega življenjskega položaja kakršnokoli represivno ukrepanje oblasti ne bi bistveno prizadelo oziroma jih tedanja oblast niti ne bi zasliševala ali strpala v zapor. Pravi avtorji pisem so bile manjše skupine mobilizirancev invalidov, ki so zasledovale problematiko vojnih tovarišev in so bile tajno organizirane širom po Sloveniji (Žibert 1996: 114).

Pisali so tudi tujim ustanovam, Mednarodnemu Rdečemu križu, Mednarodni organizaciji vojnih veteranov, nemškimi vodilnim politikom in drugim; ta pisma so zaradi povojnih razmer oddali v tujini. Njihove odgovore je v Jugoslaviji prestregla OZNA, ki je želela odkriti vodje akcije in pisce. Zato je opravljala obširna zaslišanja domnevnih kolovodij, ki so se vedno končala z zahtevo po stalnem poročanju o aktivnostih mobilizirancev poverjenikom OZNE. V arhivu Ministrstva za notranje zadeve Republike Slovenije imajo o tem ohranjeno obširno zbirko izpovedi in tudi zapisnike zaslišanj, nekateri zanimivejši pa so objavljeni v zborniku *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943 - 1945*.

Prvi zbor mobilizirancev invalidov je bil z vednostjo Odseka za notranje zadeve Kranj v Kranju 28. decembra 1952. Na zboru so bili predstavniki Zveze invalidov, Zveze borcev, Rdečega križa in OZNE; zdravih mobilizirancev ni bilo. Izvolili so iniciativni odbor, ki naj bi pripravil vse potrebno za registracijo društva. Leta 1952 so tako delovali pripravljalni odbori v Braslovčah, Mariboru, Trbovljah in drugod ter leta 1953 še pododbor v Trziču.

Skupni sestanek invalidov in predstavnikov pripravljalnih odborov je bil 11. avgusta 1953; ponovno so bili povabljeni tudi Rdeči križ, Zveza komunistov, Zveza vojaških vojnih invalidov in Notranja uprava. Mnenja na sestanku so bila deljena: del predstavnikov je menil, da je potrebno prizadevanja usmeriti proti domačim oblastem, drugi pa so menili, da na ta način ne bodo dosegli rezultatov in da se je najbolje obrniti neposredno na Nemčijo, saj so, kot so menili, še vedno njeni državljani (Žibert 1996: 116).

Vsa prizadevanja v okviru iniciativnih odborov za ustanovitve društev so se zaustavila 9. septembra 1954 z okrožnico Petra Zorka, podsekretarja za notranje zadeve LRS, češ da gre za zadevo, ki jo bo uredila država z mednarodnim sporazumom in ne posamezniki z zahtevki po odškodnini. Vsak postopek v tej zadevi, še navaja okrožnica, ki bi ga sprožili invalidi sami pri nemških organih, pa bi pomenili kršenje suverenosti FLRJ. Z isto okrožnico so vsem tajništvom notranjih zadev v ljudskih odborih dali tudi izrecna navodila za onemogočanje organiziranja in dela združenj invalidov nemške vojske.

Do tedaj so omenjeni odbori ter notranje ministrstvo in Rdeči križ že zbrali podatke o številu invalidov, in sicer je bilo po takrat znanih podatkih Rdečega križa v Sloveniji približno deset tisoč upravičencev invalidov nemške vojske in njihovih do invalidnine upravičenih sorodnikov (Žibert 1996: 118 - 135).

Po tem datumu se je prizadevanje za ureditev statusa, ki je neposredno povezano z rehabilitacijo, odvijalo na nivoju korespondence nekaterih posameznikov z vladnimi ustanovami v Jugoslaviji in Zvezni republiki Nemčiji.

Odgovori različnih domačih ustanov so bili v obdobju do osamosvojitve Slovenije ves čas podobni in so temeljili na dejstvu, da po veljavnih jugoslovanskih predpisih osebam, ki so bile med II. svetovno vojno v okupatorjevih vojaških in paravojaških formacijah, ne pripada nobena izmed pravic in bonitet, ki jih uživajo borci NOB. Organi v Nemčiji pa so odgovarjali, da po nemških socialnih zakonih vojaški vojni invalidi nemške vojske lahko zaprosijo za oskrbnino; vendar pa je ta znašala le trideset odstotkov oskrbnine vojaških vojnih invalidov v Nemčiji.³⁵ Ta odstotek so po prizadevanju mobilizirancev s 1. julijem 1994 zvišali na petinštirideset, vendar se to zaradi spremenjene metodologije izračuna delovne zmožnosti pri izplačilih ni bistveno poznalo (Markovič 1996: 106).

Organiziranje in prizadevanja invalidov v povojnem času je podrobno opisal Alojzij Žibert, ki je bil vanje tudi neposredno vključen. V zborniku, ki je izšel ob 3. posvetu o prisilni mobilizaciji Slovencev, je objavil tudi izseke iz obširne korespondence iz lastnega arhiva, ki jo je o tej tematiki vodil s tedanjimi jugoslovanskimi organi oblasti, republiškimi in zveznimi, ter pristojnimi nemškimi službami (Žibert 1996: 118).

---

³⁵ Do razlike v višini izplačil prihaja zaradi nemškega upoštevanja ravni življenjskih stroškov v državah, iz katerih prihajajo prosilci.

5. 2. Stališče Zvezne republike Nemčije

5. 2. 1. Zmagovalke odločajo

Na srečanju velikih treh v Jalti na Krimu v Sovjetski zvezi februarja 1945 so se državniki treh vodilnih sil protifašistične koalicije, Churchill, Roosevelt in Stalin, domenili za razdelitev Nemčije na štiri okupacijske cone pod vrhovno upravo osrednje kontrolne komisije (Nešović in Prunk 1993: 111). Izpostavili so tudi vprašanje reparacij in predvideli okvirne načine poravnave škode. Postopke so nato precizirali na Potsdamski konferenci avgusta 1945; določili so, da je na eni strani osnovni cilj reparacij povračilo za povzročeno trpljenje in pomoč pri obnovi, po drugi strani pa ekonomska pokoritev Nemčije, ki naj bi jo z izplačilom škod finančno spravili na kolena in s tem tudi s seznama potencialnih groženj mednarodni varnosti. Pomemben je tudi sklep, da se Sovjetska zveza in Poljska poplačata iz potenciala vzhodne okupacijske cone (kasnejša Nemška demokratična republika), zahodni zavezniki, kamor je sodila tudi Jugoslavija in še 17 drugih držav, pa iz virov treh zahodnih zasedbenih con (kasnejša Zvezna Republika Nemčija) (Živković 1975: 529 - 538).

Prva konferenca zahodnih upravičenk je od 9. novembra do 21. decembra 1945 potekala v Parizu. Na njej so se dogovorili za skupno vsoto terjatev do Nemčije, si razdelili gospodarske in finančne vire Nemčije in določili način izplačila.

Takrat so se na območju zahodne Nemčije s krepitvijo protisovjetskih teženj in s prvimi znaki postavljanja železne zavese že začela izražati poglobljena nasprotja med komunističnim vzhodom in kapitalističnim zahodom ter s tem zametki hladne vojne. Zaveznice so zato odstopile od prvotnega načrta izplačila reparacij, saj bi ta do konca oslabil Zvezno republiko Nemčijo, s tem pa tudi prvo obrambo pred širitvijo komunizma. Tako je bila zahodna Nemčija leta 1948 uvrščena v Marshallov plan za povojno obnovo.

Še pred tem so velike sile na konferenci o reparacijah v Parizu leta 1947 izsilile, da so posamezne upravičenke prenehale vztrajati na poravnavi v dejanskem znesku, ampak so pristale na odstotno udeležbo pri delitvi. Sredstva, ki so bila namenjena za poplačilo reparacij, so razdelili na kategoriji A in B³⁶. Toda vsi ti dogovori so se kasneje izjalovili; kljub dogovoru o odstotni udeležbi so si največji delež prilastile velike sile.

Po tej konferenci je Zvezna republika Nemčija zaključila pogajanja tudi z Francijo, Dansko, Norveško, Nizozemsko, Belgijo, Grčijo, Luksemburgom, Veliko Britanijo, Italijo in Avstrijo (Živković 1975: 539 - 549).

---

³⁶ Kategorija A: nemški kapital v tujini, tekoča nemška proizvodnja, zaplenjene zaloge, monetarno in nemonetarno zlato; kategorija B: industrijski obrati, oprema, ki velja za kapital, morsko in rečno ladjevje.

Jugoslavija je po pariški konferenci iz kategorij A in B prejela skupno nekaj čez 73 milijonov USD (1966)³⁷ plačanih reparacij, s podpisom Londonskega sporazuma leta 1953 pa še dodatnih 85 milijonov USD (1966).³⁸ Ta odškodnina pa ni vključevala poplačila škode za povzročeno trpljenje in smrt med vojno izseljenih oseb. Zato je Jugoslavija 1. junija 1962 Nemčijo pozvala k pogovorom o poplačilu teh terjatev, a je Nemčija pogajanja zavrnila, in sicer z argumentom, da ne gre za pravno, ampak za moralno obvezo. Obenem ni pozabila izpostaviti prekinjenih diplomatskih odnosov med državama in poudariti, da je Jugoslavija zaničevala Zvezno republiko Nemčijo kot edino legitimno nemško državo. Seveda tu ne gre prezreti že močno poglobljenega nasprotja med vzhodom in zahodom (Živković 1975: 550 – 556).

5. 2. 2. Oskrbnine DA, odškodnine NE

Nemčija ni zaničevala odgovornosti za povzročeno gorje. Kar zadeva popravilo krivic, pa je potrebno razlikovati med njenim stališčem do vojaških vojnih invalidov Wehrmachta in do odškodnin žrtvam vojnega nasilja.

Čeprav so z uvedbo svojega pravnega reda na zasedenih območjih Spodnje Štajerske in Gorenjske kršili mednarodno pravo, nemški državni organi danes spoštujejo določbe odredb o podelitvi državljanstva oziroma državljanstva na preklic, ki so bile izdane v času vojne. Ker nemške oblasti državljanstva na preklic, ki je bilo podeljeno večini prebivalstva na zasedenih območjih, v dobi desetih let, torej do 14. aprila 1951, niso preklicale, danes vsi, ki so ga dobili, veljajo za polnopravne nemške državljane. Z ustreznim dokazilom o dodeljenem državljanstvu na preklic je tako moč še danes pridobiti potrdilo o nemškem državljanstvu. Puklavec ugotavlja, da lahko na tej osnovi zaprosi za državljanstvo druga in tretja generacija potomcev mobilizirancev (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 555)³⁹.

---

³⁷ Računano po vrednosti dolarja iz leta 1966 (Živković 1975: 550).

³⁸ Jugoslavija je prejela komaj en odstotek izražene škode, ki jo je prijavila na Pariški konferenci. Po njenih ocenah bi skupna vojna škoda, ki vključuje materialno škodo in škodo zaradi izgub v ljudeh, znašala 46,9 milijard ameriških dolarjev (računano po vrednosti iz leta 1938,) in sicer po državah povzročiteljicah Nemčija 35,85 milijarde, Italija 9,85 milijarde in skupno Madžarska in Bolgarija 1,192 milijarde ameriških dolarjev (Živković 1975: 540).

³⁹ Navedbo sem potrdil v telefonskem pogovoru z Veleposlaništvom Zvezne republike Nemčije v Ljubljani, kjer pa so še dodali, da se po veljavnih predpisih nemško državljanstvo deduje le po moških potomcih. Prijazno so mi na dom poslali tudi obrazec za izdajo potrdila o državljanstvu. Opozorili so me, da preverjanje upravičenosti do državljanstva po dedovanju traja tudi do dve leti in da ima na ta način urejeno državljanstvo kar precej Slovencev na Štajerskem in Gorenjskem, ki imajo v RS status dvojnega državljanja.

Status vojaških vojnih invalidov Wehrmachta je Nemčija za svoje državljane uredila v svojih socialnih zakonih. Zato glede na podeljeno državljanstvo tudi slovenskim prisilnim mobilizirancem invalidom v Nemčiji pripadajo vse pravice, ki izhajajo iz njihove zakonodaje. Zaradi tega se je po vojni določeno število slovenskih mobilizirancev invalidov tja tudi izselilo, ker so si le tako lahko uredili življenje in zdravstveno oskrbo, ki so jim jo v Jugoslaviji odrekli. Nadalje je Nemčija v zakonodajo uvedla določila, da lahko za oskrbnino zaprosijo tudi invalidi iz med vojno zasedenih dežel, ki so dobili nemško državljanstvo, a ne bivajo v Nemčiji. Oskrbnino, ki je sicer nižja kot za invalide, ki živijo v Nemčiji, prejemajo na svoje bančne račune v Sloveniji.

Glede na podeljeno državljanstvo v Nemčiji tudi drugim slovenskim mobilizirancem pripadajo vse pravice, ki izhajajo iz njihove zakonodaje. Pogoj za uživanje teh pa je stalno bivanje na ozemlju Zvezne republike Nemčije. Torej so vsi, ki so se preselili v Zvezno republiko Nemčijo, v vseh pravicah izenačeni z nemškimi vojaki Wehrmachta.

Do izplačila odškodnin za mobilizirance z območja Slovenije ima Nemčija vseskozi odklonilno stališče. In sicer zatrjuje, da je bilo to vprašanje rešeno s pogovori Tito – Brandt na Brionih, kar dokazujejo s takrat doseženim sporazumom med vlado SFRJ in vlado Zvezne republike Nemčije o odobritvi pomoči v kapitalu (Ur. l. SFRJ št. 66/74). Toda kasneje, v samostojni Sloveniji, je naša država nemški strani dokazala, da v omenjenem sporazumu, ki je prinesel skupno milijardo takratnih mark, ni šlo za poplačilo reparacij, ampak za ugodno posojilo za dobo trideset let z desetletnim moratorijem na odplačevanje. To posojilo je Republika Slovenija s sprejemom *Zakona o ratifikaciji sporazuma med vlado Republike Slovenije in Vlado Zvezne republike Nemčije o prevzemu zunanjih dolgov nekdanje SFRJ* odplačala z vsemi pogodbenimi obveznostmi do višine, ki je bila dogovorjena v sporazumu, to je 16,39% skupnega dolga SFRJ. Kljub temu se uradno nemško stališče ni spremenilo in Nemci vztrajajo pri tem, da je bila odškodnina državi že plačana (Markovič 1996: 107).

Puklavec v intervjuju za časopis Večer navaja, da so Nemci so že med leti 1958 in 1960 plačali odškodnino za povzročeno škodo prisilno mobiliziranim v Belgiji, Luksemburgu in Franciji, kasneje so dali odškodnino tudi Poljakom in se pogodili s Češko. Le z Jugoslavijo niso dosegli dogovora, in sicer zato, ker je Jugoslavija pričakovala odškodnino za državo in ne za posamezne žrtve vojnega nasilja. Točka odškodnin je od pogovorov Tito – Brandt na Brionih še vedno odprta. Edina razlika v zdajšnjem nemškem stališču je, da lahko po mednarodnem pravu odškodnino od države povzročiteljice zahteva le država oškodovanka, ne pa posamezniki.

V letu 2001 se je teme ponovno dotaknil kancler Schröder, ki je v nagovoru v Ljubljani ponovno priznal oškodovanje in povedal, da Nemčija problema ne bo več odpravila (Tomažin 2003: 14).

5. 3. Stališče Jugoslavije

Stališče Jugoslavije povzema pismo sekretarja za notranje zadeve LRS Mitje Ribičiča izvršnemu svetu LRS iz leta 1954 in okrožnica Gojmirja Jelenca, načelnika upravnopravnega oddelka Sekretariata za pravosodje, občinskim sodiščem iz leta 1963. Nadalje je stališče mogoče razbrati iz obširnega dopisovanja z državnimi ustanovami, ki sta ga v svoji borbi za rehabilitacijo vodila prisilni mobiliziranec in težki invalid Alojzij Žibert na Gorenjskem in Tine Marovt na Štajerskem.

Iz vseh teh virov lahko ugotovimo, da se stališče države Jugoslavije, naj si bo FLRJ ali SFRJ, do osamosvojitve Slovenije ni premaknilo niti za ped. V navedenem pismu Ribičič povzema mnenje Sekretariata za notranje zadeve LRS, ki ugotavlja, da se invalidi Wehrmachta združujejo z namenom izterjanja odškodnin od nemških oblasti. To so ocenili za nesprejemljivo, ker bi, po mnenju Sekretariata za notranje zadeve LRS, nemške oblasti takšna prizadevanja najverjetneje izkoristile v propagandne namene in ker bi bile zaradi višjega standarda v Zvezni republiki Nemčiji izplačane odškodnine višje od tistih, ki jih prejema borci NOB, kar pa ne bi bilo v duhu pridobitev boja proti okupatorju v II. svetovni vojni. To pismo kaže stališče, ki je bilo do leta 1991 temeljni kamen vseh ukrepov in stališč države do prisilno mobiliziranih. Nanj se naslanja tudi zaupna okrožnica Gojmirja Jelenca, ki od občinskih sodišč zahteva, da ne vodijo postopkov in overjajo listin, s katerimi bi prisilno mobilizirani uveljavili zahtevke po invalidninah pri nemških oblasteh (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 687).

Stališče Jugoslavije je bilo tudi, da je vprašanje vojnih odškodnin zadeva, ki jo bo uredila država z mednarodnim sporazumom in ne posamezniki z zahtevki po odškodnini. Največje razhajanje med jugoslovanskimi in nemškimi povojnimi oblastmi je bilo, da je Nemčija izrazila pripravljenost, da odškodnine izplača neposredno prizadetim, medtem ko je jugoslovanska vlada to odklonila in skušala izsiliti nekakšno pavšalno plačilo na državni račun⁴⁰, iz katerega naj bi potem črpala sredstva za poplačilo oškodovancev.

Kljub temu, da je država za mobilizirance terjala odškodnino kot za žrtve vojnega nasilja v Jugoslaviji, pa so bili črtani iz vseh zakonov in vedno enačeni z okupatorjevimi sodelavci in pripadniki izdajalskih vojnih formacij. To potrjuje tudi dopis iz leta 1990, ki ga objavlja Rudi Markovič. V njem Zvezni sekretariat SFRJ za delo, zdravstvo, vprašanja borcev in socialno politiko odgovarja, da po veljavni zakonodaji pripadniki nemških in kvizlinških formacij ne morejo dobiti statusa udeleženca NOB, niti statusa vojnega invalida. Nadalje tudi navaja, da ne glede na združitev obeh Nemčij ni predvidenih nobenih pogajanj o statusu invalidov Wehrmachta (Markovič 1992: 141).

---

⁴⁰ V pismu Mitje Ribičiča Izvršnemu svetu LRS je ureditev izplačila omenjena kot poplačilo razlike, ki bi nastala, ker bo FLRJ uredila plačilo oskrbovalnin za invalide Wehrmachta, seveda po svojih kriterijih. Sklicuje se na kolektivno odgovornost države zaradi kršitev mednarodnega prava in da je v tem primeru edina možna ureditev, da FLRJ po svojih kriterijih poskrbi za svoje državljane, Zvezna republika Nemčija pa odškodnino nakaže državi kot upravičencu po mednarodnih konvencijah (Žnidarič, Dežman in Puklavec 2001: 684).

5. 4. Primerjava ureditve vprašanja v drugih evropskih državah

Nemška mobilizacija v II. svetovni vojni je poleg Slovencev na podoben način prizadela le še prebivalce Francije, Belgije in Luksemburga. Na Češkem in Poljskem so bili mobilizirani predvsem Nemci, ki so živeli v teh državah. V vseh naštetih državah so status prisilnih mobilizirancev uspešno uredili in določili njihove pravice v razmerju do borcev v odporniških gibanjih teh držav. Belgijci, Francozi in Luksemburžani so dosegli tudi dogovor z Nemčijo o poravnavi zahtevkov po odškodninah in drugih prejemkov prisilno mobiliziranih v nemško vojsko.

Dr. Bruno Hartman navaja, da je prva ta vprašanja na zavidljiv način rešila Francija. General Charles de Gaulle, takrat še predsednik začasne francoske vlade, je že 10. marca 1945 podpisal odlok, s katerim so prisilno mobilizirane izenačili z vojaki v redni francoski vojski in odporniških gibanjih; s tem so jim podelili pravico do pokojnin, vseh možnih dodatkov za oslabeledost, ki izvira iz dobljenih poškodb, bolezni zaradi vojaške službe itd. Do tega pa niso bili upravičeni prostovoljci v nemški vojski, razen če so dokazali, da je bil njihov prostovoljni vstop v nemško vojsko izsiljen. Čeprav so zakonsko razmerja uredili tako kmalu, pa so bila pogajanja za poplačilo odškodnine dolgotrajna. Nemčija je na koncu odškodnino vplačala v poseben sklad, od koder so v letih 1990 in 1991 v dveh obrokih sredstva izplačali prijavljenim prisilnim mobilizirancem (Hartman 1994: 23).

Naslednja izmed oškodovanih zahodnih držav je, ugotavlja Hartman, povračilo za povzročeno vojno škodo 25. februarja 1950 uzakonila Velika vojvodina Luksemburg. Do prejemanja povračila so po njihovem zakonu upravičeni vsi, ki so sodelovali v vojnih operacijah, ne glede na državnost vojskujoče se strani. Nemčija je leta 1960 Luksemburžanom izplačala 'socialno zavarovanje, ki ga je dolgovala Luksemburžanom, ki so morali na prisilno delo v Nemčijo ali v okupirane dežele'. Z dopolnitvami zakona iz leta 1967 in 1974 so določili, da imajo pravico do dodatkov k pokojnini poleg deportirancev, ujetnikov in drugih tudi prisilni mobiliziranci; višina dodatka je sorazmerna s časom trajanja službe (Hartman 1994: 24).

V kraljevini Belgiji so položaj upornika in prisilnega mobiliziranca ter izplačilo odškodnin določili v dveh različnih zakonih, sprejetih 21. novembra 1974. Odporniki so čez nekaj let pričeli dobivati dodatke k pokojninam in vojaškim rentam, prisilnim mobilizirancem pa so te dodatke začeli izplačevati 7. junija 1989. Zakon predvideva dodatke tudi za njihove pravne naslednike (Hartman 1994: 23).

Z vprašanjem so se soočili tudi na vzhodu. Na Poljskem so že 28. oktobra 1948 določbe njihovega *Zakona o invalidskem zavarovanju* razširili na vojake, ki so služili v nemški vojski med leti 1939 - 45. Edini pogoj je bil, da niso bili izključeni iz poljske narodne skupnosti kot njeni sovražniki (Hartman 1994: 24).

Na Češkem so položaj prisilno mobiliziranih uredili z dopolnitvijo *Zakona o socialnem zavarovanju*, ki za dopolnilni čas k pokojninski dobi šteje tudi izvrševanje vojaške službe do 9. 5. 1945 v kakšni drugi armadi (torej tudi v nemški, op. B. H.). Izvzeti so častniki in vojaki SS in podobnih formacij (Hartman 1994: 24).

Na tem mestu moram dodati informacijo Ministrstva za zunanje zadeve RS, ki izpostavlja nekaj zgodovinskih dejstev, ki neposredno vplivajo na reševanje vprašanj vojnih odškodnin. Po končani vojni z Nemčijo ni bila podpisana nobena mirovna pogodba. Glavni razlog za to je bila delitev države na dva dela, kar je onemogočalo ureditev pravnega nasledstva Hitlerjeve Nemčije. Države so se s podpisom Londonskega sporazuma leta 1953 zavezale, da bodo dokončno ureditev vprašanj povračil vojne škode odložile do sklenitve mednarodnih pogodb – med podpisnicami je bila tudi Jugoslavija.

Države, ki so leta 1953 odstopile od nadaljnjega reševanja vprašanj reparacij do Nemčije, so pričakovale, da bo poglavje rešeno v pogodbi »4+2«⁴¹, ki ureja združitvev Nemčij. Vprašanje povračil za vojno škodo pa v tej pogodbi ni bilo načeto, tako da še naprej ostaja odprto.

Informacija še dodaja, da se je Nemčija pogajala z vsemi srednjeevropskimi in vzhodnoevropskimi državami. Zaenkrat so kot rezultat teh pogajanj bili v baltskih državah ter na Češkem, Poljskem in v Ukrajini ustanovljeni skladi, ki jih Nemci imenujejo *Spomin, odgovornost in prihodnost*, v katere Nemčija vplačuje določena finančna sredstva. Namen teh skladov je krepitev dvostranskih odnosov in pomoč žrtvam nacizma. Teh skladov pa nikakor ne gre enačiti z odplačilom vojne odškodnine, saj gre predvsem za nemško gesto dobre volje. Pomoč iz teh skladov je namenjena izključno žrtvam, ki so bile med vojno poslani na prisilno delo v Tretji rajh; mobiliziranci do pomoči iz teh skladov niso upravičeni.

---

⁴¹ 4+2 pomeni sodelujoči stranki v pogodbi, to sta obe Nemčiji, štirica pa dodaja štiri velike sile, ki so se z združitvijo strinjale.

6. PRIZADEVANJA ZA REHABILITACIJO 1991 - 2000

Tako kot na druga področja socialnega in političnega življenja je nastanek samostojne demokratične Republike Slovenije prinesel nov zagon tudi na polje poprave povojnih krivic. Poleg osamosvojitve lahko med pomembnejše dogodke, ki so odprli temo prisilne mobilizacije, štejemo tudi muzejsko razstavo "Po sili vojak", ki sta jo pripravila Gorenjski muzej Kranj in Muzej revolucije Celje. Razstava je po eni strani dvignila veliko prahu, po drugi pa spodbudila prisilne mobilizirance, da so začeli s sistematičnim delom v smeri poprave krivic, ki so se jim godile v Jugoslaviji. Sedaj ni bilo več ovir za organizirano združevanje prisilno mobiliziranih in za njihov dialog z oblastjo. Tako so se ponovno razmahnila prizadevanja, začeta v začetku petdesetih, in dala pomembne rezultate.

6. 1. Društva prisilno mobiliziranih

Z namenom organiziranega delovanja prisilno mobiliziranih je bilo 2. februarja 1991 ustanovljeno Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945 s sedežem v Celju in nato še 19. aprila 1991 Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko v času 41 - 45. Da bi poenotili in dopolnili svoja stališča, sta se društvi povezali v Zvezo društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945.

Delovanje obeh društev in prizadevanja za doseg ciljev so formalizirali v obliki skupne *Spomenice*, ki je bila sprejeta na srečanju izvoljenih predstavnikov obeh društev 6. avgusta 1991 v Mozirju. Invalidi so dodatno organizirani v okviru Društva vojaških vojnih invalidov mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945.

Spomenica v prvem delu povzema zgodovinska dejstva o prisilni mobilizaciji in skuša na podlagi statističnih metod številčno ovrednotiti njen obseg ter opisuje položaj mobilizirancev v letih po vojni. V drugem delu so pozvali vlado, naj se takoj loti ureditve razmer in ji ponudijo vso pomoč. V tretjem sklopu pa so navedeni sklepi sestanka, na katerem so pozvali vlado, naj nemudoma pristopi k pogajanjem z Zvezno republiko Nemčijo za doseg ureditve, primerljive z mobiliziranci iz drugih delov Evrope. Navajajo, da so pripravljene aktivno sodelovati pri pogajanjih in zahtevajo, da so o vladnih ukrepih pisno obveščeni (Markovič 1992: 162).

Nadalje sta obe društvi z objavo prispevkov članov društva (v večini teh so 'uradne zgodovinarje' označili za režimske in neobjektivne, op. U. M.), organizacijo posvetov o prisilni mobilizaciji in simpozijev ter s pomočjo pri pripravi razstav dosegli obravnavo tematike v javnosti. To je velik dosežek, saj se o tej temi v šolah do tedaj ni govorilo, kar je vplivalo na cele generacije, ki o tem poglavju slovenske zgodovine še vedno ne vedo praktično nič (Puklavec 2003: 25).

Zveza društev prisilno mobiliziranih Slovencev je na deželnem sodišču v Bonnu vložila tožbo zoper Zvezno republiko Nemčijo zaradi vprašanja poravnave vojnih reparacij, in sicer zato, ker Nemčija še vedno vztraja, da je vojno odškodnino že plačala po sporazumu Tito – Brandt. Zveza društev pričakuje, da bo pravdo dobila. Če bo tožbo izgubila, pa namerava tožiti Republiko Slovenijo kot pravno naslednico SFRJ, ki je v tem primeru odškodnine že prejela (Markovič 1996: 107).

6. 2. Medresorska vladna komisija 1992 - 1995, 2003 -

Zveza društev prisilnih mobilizirancev je svojo *Spomenico* predložila organom Republike Slovenije. Kmalu za tem je vlada na 23. seji 1. oktobra 1992 odločila, da so zahteve mobilizirancev upravičene in njih opredelila kot žrtve vojnega nasilja. Poleg tega je ustanovila tudi posebno Medresorsko komisijo Vlade Republike Slovenije za obravnavo vprašanj vojne škode.

Komisija je imela enajst članov:

- predstavnik Ministrstva za zunanje zadeve;
- predstavnik Ministrstva za delo;
- predstavnik Ministrstva za borce in vojaške invalide;
- predstavnik Ministrstva za zdravstvo, družino in socialno varstvo;
- predstavnik Zavoda za pokojninsko in invalidsko zavarovanje Slovenije;
- predstavnik Inštituta za novejšo zgodovino;
- predstavnik Zveze združenj borcev NOV Slovenije;
- predstavnik Združenja mobiliziranih Gorenjcev v redno namško vojsko v času 1941 – 1945, Kranj,
- predstavnik Društva mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 – 1945, Celje,
- predstavniki Društva medvojnih izgnancev Slovenije in
- predstavnik Rdečega križa Slovenije.

Naloge te komisije so, kot izhaja iz sklepa o njeni ustanovitvi, »priprava strokovnih podlag in dokumentacij za obravnavo in sprejem usmeritev ter aktivnosti pri uveljavljanju vojne odškodnine in drugih vprašanj oseb, ki so med drugo svetovno vojno utrpeli škodo« (Sklep vlade, 2.10.1992). Ti podatki naj bi služili kot osnova za pripravo zakonov, s katerimi bi popravili krivice prizadetih

Delo komisije, ki ni bilo časovno omejeno, se je vleklo do leta 1995, ko je le-ta vladi oddala zaključno poročilo, ki ga je predložila Državnemu zboru. Kot matično telo ga je najprej obravnaval Odbor za zdravstvo, delo, družino in socialno politiko, nato pa še

Državni zbor na svoji 17. seji. Obravnavo je zaključil s sprejemom sklepa, ki v dvajsetih točkah zavezuje vlado k rešitvi problema, kar podrobneje opisujem v nadaljnjih poglavjih. Vlada je na 26. seji 19. junija 2003 in 48. seji 20. novembra 2003 ponovno obravnavala vprašanja vojnih odškodnin za povzročeno materialno in nematerialno škodo med II. svetovno vojno. Na tej seji je sprejela stališče, da to vprašanje do Zvezne republike Nemčije ni zaključeno in je zato izdala sklep, naj ponovno prične z delom Medresorska komisija Vlade Republike Slovenije za obravnavo vprašanj vojne škode.

Delo te komisije, ki še vedno aktivno poteka, je organizirano nekoliko drugače, v prvotni⁴² novi sestavi pa so bili:

- ministrica za gospodarstvo dr. Tea Petrin;
- minister za pravosodje mag. Ivan Bizjak;
- minister za delo družino in socialne zadeve dr. Vlado Dimovski;
- minister za zunanje zadeve dr. Dimitrij Rupel;
- pomočnica direktorja Arhiva Republike Slovenije Vesna Gotovina in
- znanstveni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino dr. Damijan Guštin.

Ministra v primeru odsotnosti nadomešča državni sekretar, ki ga za vsak posamezen primer pooblasti minister (Sklep vlade 28. 08. 2003).

S sklepom vlade so tudi določili, da lahko na povabilo komisije pri določenih vprašanjih sodelujejo tudi predstavniki zainteresiranih civilnih organizacij, ki so:

- Društvo izgnancev Slovenije 1941 - 1945;
- Zveza materialnih oškodovancev okupatorjev druge svetovne vojne;
- Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko in
- Združenje žrtev okupatorjev 1941 - 1945 Kranj (Sklep vlade 19. 06. 2003).

Že sestava in drugačen način dela nakazujeta na to, da je vlada k problemu pristopila mnogo bolj sistematično in na višjem nivoju kot leta 1992. Pomembno je tudi, da predmet delovanja komisije ni več nasilje nad posamezniki, ampak prvenstveno vprašanja materialne škode, povzročene v času vojne.

---

⁴² Zaradi kadrovskih zamenjav v vladi mesta prejšnjih ministrov v komisiji zasedajo zdajšnji.

6. 3. Stališča državnega zbora 1991 - 2000

Markovič ugotavlja, da so leta 1991 politiki pomladnih strank vsi po vrsti obljubljali rešitev problema in poudarjali, da se bodo zavzeli za reševanje problematike žrtev vojnega nasilja ter se v en glas strinjali, da se reševanje tako pomembnih vprašanj vleče že predolgo. Vendar se tudi kasneje ni prav veliko premaknilo. Največji korak naprej je bil storjen na 17. seji Državnega zbora 9. februarja 1994. Sklep seje obsega dvajset točk in zavezuje vlado, da v enem mesecu pripravi popravke zakonodaje, ki bodo uredili status pokojnin, odškodnin in invalidnin mobilizirancev in drugih žrtev vojnega nasilja.

Državni zbor je na 17. seji, ki se je začela 25. januarja in se nato s prekinitvami nadaljevala 26., 27., 28. januarja in 1., 2., 3., 4. in 9. februarja 1994, obravnaval *Poročilo o odprtih vprašanjih vojne škode*, ki je bilo uvrščeno na 46. točko dnevnega reda. Na razpravo o tej točki se je prijavilo 23 poslancev iz vseh poslanskih skupin.

Poročilo je vlada kot zaključek dela Medresorske vladne komisije za obravnavo vprašanj vojne škode predložila Državnemu zboru. Nato je poročilo obravnaval Odbor za zdravstvo, delo, družino in socialno politiko pri Državnem zboru na svoji 17. seji 11. oktobra 1993, na kateri so bili prisotni tudi predstavniki različnih skupin žrtev vojnega nasilja, in o njem tudi oblikoval določene sklepe. Razpravo Državnega zbora 3. februarja je vodil podpredsednik dr. Lev Kreft. Prvi govornik je bil predsednik Odbora za zdravstvo, delo, družino in socialno politiko Štefan Kociper, ki je predstavil obravnavano poročilo in v uvodu razprave navedel 16 sklepov, ki naj bi jih po mnenju odbora sprejel Državni zbor:

»1. Državni zbor Republike Slovenije ugotavlja, da so mobiliziranci v nemško vojsko v obdobju 1941 - 1945, izgnanci in ukradeni otroci, ki so državljani RS, žrtve vojnega nasilja.

2. Vlada RS naj Državnemu zboru Republike Slovenije do decembrske seje predloži ustrezne spremembe in dopolnitve Zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, tako da se bo mobilizirancem v nemško vojsko 1941 - 1945, izgnancem in ukradenim otrokom priznal v pokojninsko dobo čas, ki so ga prebili v državni delovni službi ali nemški vojski v letih 1941 - 1945, v vojnem ujetništvu, v izgnanstvu, v taboriščih in na bolnišničnem zdravljenju za posledicami vojne. Prav tako naj se naštetim osebam v pokojninsko dobo šteje čas po izpustitvi iz nemške vojske, ujetništva oziroma vrnitve v domovino, ki so ga prebili na obveznem služenju vojaškega roka v JLA, kot tudi čas nezaposlenosti, onemogočenega šolanja in študija.

3. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da do decembrske seje pripravi dopolnitve in spremembe veljavne zakonodaje, tako da bodo prisilno mobiliziranim v nemško vojsko, izgnancem in ukradenim otrokom, ki so invalidi, priznane pravice, ki jih uživajo ostali invalidi. Pri tem naj vlada upošteva že priznane invalidnine v Zvezni republiki Nemčiji.

4. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da do decembrske seje pripravi dopolnitve in spremembe veljavne zakonodaje, tako da bodo družinski člani umrlih mobilizirancev v nemško vojsko, izgnancev in ukradenih otrok uživali enake pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja, kot jih uživajo druge kategorije upokojencev. Ob tem naj vlada upošteva denarne prejemke, ki jih upravičenci že dobivajo iz Zvezne republike Nemčije.
5. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da prouči možnost sprememb in dopolnitev Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, tako da bodo mobiliziranci v nemško vojsko, izgnanci in ukradeni otroci uživali enake pravice iz zdravstvenega zavarovanja, zdravstvenega varstva, kot jih uživajo druge kategorije žrtev vojnega nasilja.
6. Vlada RS naj Državnemu zboru Republike Slovenije do decembrske seje predloži ustrezne spremembe in dopolnitve Zakona o vojaških invalidih, tako da bo mobilizirancem v nemško vojsko od leta 1941 do 1945 priznan status vojaških invalidov.
7. Vlada RS naj do januarske seje pripravi celovito oceno vojne škode in izoblikuje zahtevek Republike Slovenije nasproti Zvezni republiki Nemčiji, Republiki Italiji in Republiki Madžarski za plačilo vojne odškodnine, kar pa ne zadrži uveljavitve pravic upravičencev za odpravo krivic in vojne škode.
8. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da naj začne oziroma pospešeno nadaljuje pogajanja z Zvezno republiko Nemčijo Republiko Italijo in Republiko Madžarsko za izterjavo vojne odškodnine.
9. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da ustanovi poseben sklad, v katerega bo Zvezna republika Nemčija vplačala dogovorjeno vsoto na račun vojne odškodnine.
10. Vlada RS naj v pogajanjih z Zvezno republiko Nemčijo predlaga spremembo odredbe k 64e. členu zveznega zakona o odškodninah in s tem zagotovi spremembo delne oskrbnine za invalide v polno oskrbnino.
11. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, naj za decembrsko sejo DZ v skladu s 33. členom Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij pripravi zakon, ki bo omogočil ustanovitev sklada za poplačilo vojne odškodnine.
12. Državni zbor Republike Slovenije ugotavlja, da so državljani RS, ki so bili zaradi političnih razlogov v zaporih ali na prisilnem delu oz. jim je bila iz teh razlogov onemogočena zaposlitev ali opravljanje samostojne dejavnosti, žrtve komunističnega nasilja.
13. Vlada RS naj Državnemu zboru Republike Slovenije do decembrske seje predloži predlog zakona iz 306. člena o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

14. Vlada RS naj Državnemu zboru Republike Slovenije do decembrske seje predloži predlog Zakona o popravi krivic, s katerim bo Republika Slovenija uredila pravni status državljanov, ki so bili zaradi političnih razlogov v zaporih ali na prisilnem delu oz. jim je bila iz teh razlogov onemogočena zaposlitev ali opravljanje samostojne dejavnosti.

15. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da predloži oceno stroškov, ki jih prinašajo naštetih sklepi in v proračunu za leto 1994 predvidi ustrezna finančna sredstva za izvedbo naštetih sklepov in pri tem upošteva enakopravnost vseh državljanov pred zakonom glede na pravice, ki jih že doslej uživajo udeleženci NOB in žrtve vojnega nasilja.

16. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da prouči vsa stališča in predloge, ki so jih po obravnavi poročila o odprtih vprašanjih vojne škode na Odboru Državnega zbora predstavile vse te skupine, ki so sodelovale pri obravnavi poročila o odprtih vprašanjih vojne škode, ter jih glede na že sprejete sklepe upošteva pri pripravi nove zakonodaje« (Sejni zapiski 17. seje 1994: 476).

Tedaj sta bila Državnemu zboru v odločanje že dana predlog *Zakona o žrtvah vojnega nasilja* in predlog *Zakona o vojnih veteranih*. Zato se je poslanec in vodja poslanske skupine Združene liste Miran Potrč zavzel za racionalizacijo razprave in predlagal obravnavo sklepov Odbora ob obravnavi predlogov obeh zakonov. Predlagal je le razpravo o sprejemu sklepov pod zaporednimi številkami 11., 13. in 14., za katere še ni predlogov zakonov, ter da naj se ob tem naloži vladi, da do marčevske seje Državnega zbora pripravi še *Zakon o vojnih invalidih* in tudi še *Zakon o plačah oficirjev bivše Jugoslovanske armade*. Dejal je še, da poslanci Združene liste sklepe pod zaporednimi številkami 7., 8., 9. in 10. v celoti sprejemajo, ne vidijo pa nobene izgube, če jih ne bi obravnavali na tej razpravi, ampak ob obravnavi *Zakona o vojni škodi* (Sejni zapiski 17. seje 1994: 481).

Poslanci so k predlogu sklepa vložili vrsto amandmajev, zato je bila zaradi tehničnih težav razprava prekinjena, saj so jim morali dodatne amandmaje k sklepu razdeliti v pisni obliki. Nadaljnja razprava pod to točko dnevnega reda se je odvijala 4. februarja, ko je bila ponovno prekinjena, in dokončana z glasovanjem 9. februarja 1994. Miran Potrč je med razpravo večkrat opozoril, da sprejemanje sklepov v Državnem zboru ni obvezujoče za vlado. Ob tem je potrebno poudariti, da temu ni tako: sklepi zakonodajne veje oblasti so za vlado obvezujoči, v njenih rokah pa je odločitev, kdaj in kako bo te sklepe, ki jih je sicer dolžna izvršiti, tudi dejansko uresničila (op. U. M.).

Po končani razpravi so bili z glasovanjem sprejeti naslednji sklepi:

»1. Državni zbor Republike Slovenije ugotavlja, da so mobiliziranci v nemško vojsko v obdobju 1941 - 1945, izgnanci in ukradeni otroci, ki so državljani Republike Slovenije, žrtve vojnega nasilja.

2. Vlada RS naj Državnemu zboru Republike Slovenije do decembrske seje predloži ustrezne spremembe in dopolnitve Zakona o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, tako da se bo mobilizirancem v nemško vojsko 1941 - 1945, izgnancem in ukradenim otrokom priznal v pokojninsko dobo čas, ki so ga prebili v državni delovni službi ali nemški vojski v letih 1941 - 1945, v vojnem ujetništvu, v izgnanstvu, v taboriščih in na bolnišničnem zdravljenju za posledicami vojne. Vlada naj preuči možnost, da bi se naštetim osebam v pokojninsko dobo štel čas po izpustitvi iz nemške vojske, ujetništva oziroma vrnitve v domovino, ki so ga prebili na obveznem služenju vojaškega roka v JLA, kot tudi čas nezaposlenosti, onemogočenega šolanja in študija.

3. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da do decembrske seje pripravi dopolnitve in spremembe veljavne zakonodaje, tako da bodo prisilno mobiliziranim v nemško vojsko, izgnancem in ukradenim otrokom, ki so invalidi, priznane pravice, ki jih uživajo ostali invalidi. Pri tem naj vlada upošteva že priznane invalidnine v Zvezni republiki Nemčiji.

4. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da do decembrske seje pripravi dopolnitve in spremembe veljavne zakonodaje, tako da bodo družinski člani umrlih mobilizirancev v nemško vojsko, izgnancev in ukradenih otrok uživali enake pravice iz pokojninskega in invalidskega zavarovanja, kot jih uživajo druge kategorije upokojencev. Ob tem naj vlada upošteva denarne prejemke, ki jih upravičenci že dobivajo iz Zvezne republike Nemčije.

5. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da prouči možnost sprememb in dopolnitev Zakona o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, tako da bodo mobiliziranci v nemško vojsko, izgnanci in ukradeni otroci uživali enake pravice iz zdravstvenega zavarovanja, zdravstvenega varstva, kot jih uživajo druge kategorije žrtev vojnega nasilja.

6. Vlada RS naj Državnemu zboru Republike Slovenije do decembrske seje predloži ustrezne spremembe in dopolnitve Zakona o vojaških invalidih, tako da bo mobilizirancem v nemško vojsko od leta 1941 do 1945 priznan status vojaških invalidov. Vprašanje mobilizirancev, vojaških invalidov v nemški vojski v obdobju 1941 - 1945 naj Vlada RS dokončno uredi z meddržavnim sporazumom med Zvezno republiko Nemčijo in Republiko Slovenijo.

7. Vlada RS naj do januarske seje pripravi celovito oceno vojne škode in izoblikuje zahtevek Republike Slovenije nasproti Zvezni republiki Nemčiji, Republiki Italiji in Republiki Madžarski za plačilo vojne odškodnine, kar pa ne zadrži uveljavitve pravic upravičencev za odpravo krivic in vojne škode.

8. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da naj začne oziroma pospešeno nadaljuje pogajanja z Zvezno republiko Nemčijo, Republiko Italijo in Republiko Madžarsko za izterjavo vojne odškodnine.

9. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da ustanovi poseben sklad, v katerega bo Zvezna republika Nemčija vplačala dogovorjeno vsoto na račun vojne odškodnine.

10. Vlada RS naj v pogajanjih z Zvezno republiko Nemčijo predlaga spremembo odredbe k 64e. členu zveznega zakona o odškodninah in s tem zagotovi spremembo delne oskrbnine za invalide v polno oskrbnino.

11. Državni zbor Republike Slovenije nalaga vladi RS, naj za decembrsko sejo DZ v skladu s 33. členom *Zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij* pripravi zakon, ki bo omogočil ustanovitev sklada za poplačilo vojne odškodnine.

12.⁴³

13. Vlada RS naj Državnemu zboru Republike Slovenije do decembrske seje predloži predlog zakona iz 306. člena o pokojninskem in invalidskem zavarovanju.

14. Vlada RS naj Državnemu zboru Republike Slovenije do decembrske seje predloži predlog Zakona o popravi krivic, s katerim bo Republika Slovenija uredila pravni status državljanov, ki so bili zaradi političnih razlogov v zaporih ali na prisilnem delu oz. jim je bila iz teh razlogov onemogočena zaposlitev ali opravljanje samostojne dejavnosti.

15. Državni zbor Republike Slovenije nalaga vladi RS, da predloži oceno stroškov, ki jih prinašajo naštetni sklepi.

16. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da prouči vsa stališča in predloge, ki so jih po obravnavi poročila o odprtih vprašanjih vojne škode na Odboru Državenga zbora predstavile vse te skupine, ki so sodelovale pri obravnavi poročila o odprtih vprašanjih vojne škode, ter jih glede na že sprejete sklepe upošteva pri pripravi nove zakonodaje« (Sejni zapiski 17. seje 1994: 553).

---

⁴³ 12. Državni zbor Republike Slovenije ugotavlja, da so državljani RS, ki so bili zaradi političnih razlogov v zaporih ali na prisilnem delu oz. jim je bila iz teh razlogov onemogočena zaposlitev ali opravljanje samostojne dejavnosti, žrtve komunističnega nasilja.' Na amandma Mirana Potrča je bila ta točka črtana.

Predlaganih in izglasovanih je bilo še pet dodatnih sklepov, ki so v stenogramu seje navedeni po vrsti, kot so bili predlagani. Prve tri je predlagal poslanec Kociper in so bili na glasovanju sprejeti:

»1. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da do prve obravnave predloga zakona s področja varstva vojnih invalidov, vojnih veteranov in žrtev vojnega nasilja predloži Državnemu zboru primerjalne podatke o vrstah, obsegu in pogojih za pridobitev pravic, ki jih našteje kategorije oseb dobivajo v Republiki Avstriji, Zvezni republiki Nemčiji, Italiji, Španiji, Franciji, na Češkem ter Poljskem.

2. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da do prve obravnave o predlogu zakona s področja varstva vojnih invalidov, vojnih veteranov in žrtev vojnega nasilja predloži Državnemu zboru primerjalne podatke o vrstah, obsegu višin in pogojih za pridobitev pravic, ki jih po sedaj veljavni zakonodaji uživajo vojaški invalidi, civilni invalidi vojne, delovni invalidi in osebe, ki so postale invalidi zaradi bolezni ali poškodbe izven dela.

3. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi, da do prve obravnave predloga zakona s področja varstva vojnih invalidov, vojnih veteranov in žrtev vojnega nasilja predloži Državnemu zboru primerjalne podatke o pravnem in družbenem statusu nasilno mobiliziranih v nemško vojsko v Avstriji, Zvezni republiki Nemčiji, Italiji, Luksemburgu, Španiji, Franciji, na Češkem in Poljskem in vrstah ter obsegu v njihovem zakonu zagotovljenih pravic in pogojih za pridobitev le teh.«

Četrty dodatni sklep je predlagala poslanka narodnostne manjšine Marija Poszonec, ki je opozorila, da so v razpravi pozabili na fante, ki so bili v Prekmurju mobilizirani v madžarsko vojsko in na Primorskem v italijansko vojsko. Zato je predlagala naslednji sklep, ki je bil tudi izglasovan:

»4. Vlada RS naj ob urejanju statusa mobilizirancev v nemško vojsko v obdobju 1941 - 1945 prouči in uredi tudi status mobilizirancev v madžarsko in italijansko vojsko.«

Zadnji dodatni sklep, ki je bil izglasovan, pa je predlagal dr. Lev Kreft, in sicer:

»5. Državni zbor Republike Slovenije nalaga Vladi RS, da začne in izpelje postopek za sklenitev pogodbe z Zvezno republiko Nemčijo o vojni škodi in o pravicah žrtev vojne in mobilizirancev po istih pogojih, po kakršnih je ZRN sklenila takšno pogodbo z Republiko Francijo.« (Sejni zapiski 17. seje, 1994: 555)

Po mojem mnenju je bilo sprejetje teh sklepov velik dosežek, saj gre za prvi formalni dokument na ravni države, ki prisilnih mobilizirancev ne le omenja, ampak jim tudi priznava neurejen položaj ter daje smernice reševanja njihovega problema. Paket t.i. 'vojnih zakonov' – to so: *Zakon o žrtvah vojnega nasilja*, *Zakon o vojnih invalidih* in *Zakon o vojnih veteranih* – je bil sprejet na 35. seji Državnega zbora leta 1995.

Zakon o vojnih invalidih je bil na 35. seji uvrščen na razpravo pod 29. točko dnevnega reda. Razprava je bila prekinjena in se je nadaljevala 17. oktobra 1995, ko so na to temo obravnavali 12 podanih amandmajev; 7 jih je predlagala vlada, po enega Zmagaj Jelinič in poslanska skupina ZLSD, dva amandmaja pa je prispeval še poslanec Miran Potrč (Sejni zapiski 35. seja 1995: 6/53).

Pod 30. točko dnevnega reda je bila uvrščena obravnava *Zakona o žrtvah vojnega nasilja*. V glasovalni proceduri so predstavili 14 amandmajev na vladni predlog zakona, in sicer jih je večino dodala vlada; sprejeli so polovico. Večinoma so to bili amandmaji tehnične narave, s katerimi so v besedilu zakona popravljali bodisi strojepisne bodisi spregledane napake iz drugega branja. Vsebinski je bil le amandma, ki je za mobilizirance predvideval štetje pokojninske dobe s povečanjem, vendar ni bil sprejet (Sejni zapiski 35. seja 1995: 6/54).

Na dnevnem redu je bila pod 31. točko dnevnega reda odprta razprava o *Zakonu o vojnih veteranih*. V razpravi je bilo dodanih 9 amandmajev, od tega 8 vladnih, ki so bili sprejeti, in en na predlog ZLSD, ki pa je bil odbit. V tej razpravi o prisilnih mobilizirancih ni bilo niti besede (Sejni zapiski 35. seja 1995: 6/55).

Osnovni statistični pregled sprejema zakonodaje je na tem mestu dodan kot ponazoritev, kako pomembne teme so bile obravnavane v tem paketu zakonov. Razprava je bila žgoča in dolgotrajna, tako je del 35. seje (s prekinitvami je trajala od 29. septembra do 13. novembra), ki je bil namenjen obravnavi zgoraj navedenih treh zakonov, trajal kar dva sejna dneva.

6. 4. Sprejeta zakonodaja v prid prisilno mobiliziranim

V času organiziranega pritiska društev prisilno mobiliziranih od leta 1991 do 2000 so bili sprejeti naslednji zakoni, ki urejujejo status žrtev vojnega nasilja in s tem tudi prisilno mobiliziranih v nemško vojsko:

Zakon o žrtvah vojnega nasilja je najpomembnejši predpis, ki urejuje definicije in odnos do žrtev vojnega nasilja. V 4. členu določa:

»Ob pogojih iz 2. in 3. člena tega zakona je žrtev vojnega nasilja po tem zakonu tudi oseba, ki je bila z aktom okupacijskih sil prisilno mobilizirana (prisilni mobiliziranec) (podčrtal U. M.) v redne vojaške enote okupatorja, razen, če je pridobila častniški čin ali je bila pripadnik fašistične oziroma nacistične stranke ali njenih enot« (Uradni list RS, št. 63-2917/1995, 6.11.1995: 4930).

13. člen tega zakona priznava v pokojninsko dobo tudi čas trajanja vojnega nasilja do povratka v domovino v dejanskem trajanju. Pravica do vojne odškodnine je opredeljena v 15. členu, ki določa, da jo bo uredil poseben zakon. Nadalje zakon v 16a. členu določa izplačila mesečnih rent za čas delovne dobe, ki je bila mobilizirancem črtana na podlagi pokojninskih predpisov pred letom 1992 in z upoštevanjem le-te presegajo polno pokojninsko dobo.

Dodati moram, da je bil ta zakon večkrat predmet ustavne presoje in je bil tudi večkrat dopolnjen, zadnjič v letu 2002, kar priča o zapletenosti tematike in težavnosti urejanja neskladij z drugimi zakoni.

Druga dva zakona iz paketa t. i. 'vojnih zakonov', *Zakon o vojnih invalidih* in *Zakon o vojnih veteranih*, mobilizirancev ne omenjata. Odgovor Ustavnega sodišča z dne 15. 11. 1999 na vprašanje, zakaj v zakon mobiliziranci niso vključeni, pojasnjuje, da Zvezna republika Nemčija slovenskim invalidom iz nemške vojske priznava status vojnih invalidov s pravico do delnih socialnih poplačil. Vsaka država daje posebno varstvo osebam, ki so postale invalidi v službi v njenih oboroženih silah. Z uvrstitvijo mobilizirancev v naš zakon bi povzročili, da bi jih iz seznama upravičencev po nemškem zakonu črtali. Vlada ocenjuje, da je v nemški zakonodaji status invalidov zadovoljivo urejen in s tega stališča ni potrebe, da se jih uvršča med vojne invalide po našem *Zakonu o vojnih invalidih*.

V skladu s 15. členom *Zakona o žrtvah vojnega nasilja* izplačilo odškodnin ureja *Zakon o skladu za poplačilo odškodnine žrtvam vojnega in povojnega nasilja*, ki je bil sprejet v letu 2001.⁴⁴ Ta v 10. členu za mobilizirance določa višino odškodnine 20.000, 00 tolarjev za vsak pretrpljen mesec nasilja ob pogoju, da skupna vrednost odškodnine ne preseže dveh milijonov tolarjev. Na ta način je Republika Slovenija nekako zapolnila praznino, ki izhaja iz nedokončanih pogajanj o vojni odškodnini z Zvezno republiko Nemčijo.

Višina odškodnine je po mnenju mobilizirancev smešno nizka, saj ne dosega niti sedem odstotkov tiste, ki naj bi jo prejeli po njihovih izračunih – te je že januarja leta 1995 pripravil Štefan Esih (Esih 1996: 173).

Na tem mestu dodajam še opozorilo dr. Leva Svetka, da bo potrebno dodatno revidirati *Zakon o žrtvah vojnega nasilja*, saj v določbah, ki zadevajo mobilizirance, izpušča tiste, ki so bili izseljeni na prisilno delo izven območja, ki ga opredeljuje zakon, in nato od tam mobilizirani v nemško vojsko. Te osebe zaenkrat ne morejo uveljavljati svojega statusa po veljavni zakonodaji (Svetek 1998: 14).

---

⁴⁴ Na tem mestu sem uporabil tudi gradivo novejše od leta 2000, vendar je pri interpretaciji zakonodaje potrebno dodati, da se napake odpravljajo sproti in bi bilo krivično in nesmiselno opisovati zakonodajo, ki je bila naknadno dopolnjena, popravljena ali pa je v določenih primerih že neveljavna.

Pomembne so tudi ugotovitve, da so po veljavni zakonodaji edini upravičenci po padlem mobilizirancu zakonski partnerji, otroci in starši; če v času smrti ni bil poročen oz. ni imel otrok, starši pa tudi niso več živi, drugi bližnji sorodniki (bratje in sestre) niso uvrščeni v krog upravičencev (Pravna praksa 1999: 28).

Poseben problem pa predstavlja prisilna mobilizacija v vojaške enote SS. Kajti tudi če oseba dokaže, da je bila mobilizirana na silo ali pod pretvezo, ji po veljavni zakonodaji ne pripadajo nobene pravice, saj so do teh upravičeni le mobilizirani v redno vojsko, kar pa SS kot strankarska formacija ni bila (Sodba I Up 1336/02 z dne 26.02.2003).

6. 5. Cilji

Cilji Zveze društev še vedno ostajajo nespremenjeni. Nadaljevali bodo z zbiranjem dokumentacije in arhivskega gradiva ter pričevanj še živečih mobilizirancev. Zbirajo pa se tudi imena padlih in pobitih za knjigo mrtvih. Nadaljevali bodo z organizacijo posvetovanj in opozarjanjem na prezrtost te zgodovinske vsebine v šolskem sistemu in v zakonodaji. Skušali bodo doseči cilje, ki jih opredeljuje že *Spomenica* iz 1991 in so le delno uresničeni. Zahteve mobilizirancev je strnil Ludvik Puklavec v 2. točki *Resolucije* ob svojem nagovoru na shodu prisilno mobiliziranih na Rogli:

»Shod mobilizirancev, zbranih na Rogli 20. junija 2003, zahteva:

1. Vlada Republike Slovenije naj nemudoma pristopi k tožbi mobilizirancev za odškodnino pri deželnem sodišču v Bonnu (ZRN) kot stranski intervenient po predlogu Zveze društev mobiliziranih Slovencev.
2. Slovenija naj dopolni Zakon o vojnih invalidih tako, da bodo invalidi iz nemške vojske pridobili status vojnega invalida. Uporabiti je treba gradivo za tretje branje v Državnem zboru RS ob sprejemu Zakona o vojnih invalidih.
3. Če slovenska vlada ne bo pristopila k tožbi pri deželnem sodišču v Bonnu, naj slovensko sodišče v Ljubljani nemudoma nadaljuje in konča sodni postopek. Slovenija je namreč dolžna poskrbeti za svoje državljane, prisilne mobilizirance. Sodišče je dolžno sodni postopek končati v razumnem roku.
4. Šolstvo naj vključi zgodovinska dognanja o nemški mobilizaciji v redni pouk.
5. Potrebno se je spomniti padlih mobilizirancev in jim, podobno kot padlim med prvo svetovno vojno, postaviti spominska znamenja in pomnike v vseh krajih. Vlada RS naj v ta namen izda ustrezen odlok o ureditvi vsega tega« (Puklavec 2003: 232).

ZAKLJUČEK

Prisilna mobilizacija v nemško vojsko med II. svetovno vojno je ena izmed oblik nasilja nad prebivalstvom okupiranih ozemelj. Čeprav vojna velja za vsesplošen kaos, v katerem je vse dovoljeno, to seveda ne drži. Mednarodno vojno pravo namreč to področje že od konca 19. stoletja ureja z jasnimi 'pravili igre', ki se tudi sproti dopolnjujejo. Že Haaške konvencije iz let 1899 in 1907 prepovedujejo popolnjevanje okupacijske vojske z nasilno mobilizacijo prebivalstva zasedenih ozemelj; določila, ki to še natančneje opredeljujejo in izrecno prepovedujejo, pa so navedena v IV. Ženevski konvenciji iz leta 1949.

Po pregledu različnih virov lahko svojo prvo delovno hipotezo – »Prisilno mobilizirani v redno nemško vojsko niso bili protipartizanska sila na Slovenskem.« – v celoti potrdim. Mobiliziranci so se namreč borili na bojiščih izven Jugoslavije, večina na vzhodni fronti. Izjema so bili le posamezni borci, ki so bili šele leta 1945 v okviru svojih enot prerazporejeni na jugoslovansko bojišče, ali pa so se z nemško vojsko pomikali iz Grčije proti Nemčiji. Tako majhno število posameznikov ne moremo šteti za organizirano protipartizansko silo.

Po določbah mednarodnega prava lahko država, katere prebivalci so bili zaradi okupacijskega nasilja kakorkoli prizadeti, od države, ki je kršila ta določila vojnega prava, zanje zahteva poplačilo ustrezne odškodnine. Iz tega tudi za primer prisilno mobiliziranih Slovencev izhaja, da bi Jugoslavija kot zmagovalka v vojni morala z Nemčijo urediti vprašanje odškodnin.

Po eni strani so na državni ravni med jugoslovanskimi in nemškimi oblastmi potekali pogovori na temo odškodnin, vendar pa dogovora niso dosegle, saj je Jugoslavija pričakovala odškodnino za državo in ne za posamezne žrtve vojnega nasilja. Tako to vprašanje od pogovorov Tito – Brandt na Brionih še vedno ostaja odprto, a s to razliko, da Nemčija sedaj zastopa stališče, da lahko po mednarodnem pravu odškodnino od države povzročiteljice zahteva le država oškodovanka, ne pa posamezniki. Ob tem pa seveda dodaja, da je bilo vprašanje z Jugoslavijo zaključeno s sporazumom o 'Kapitalhilfe', doseženim na pogovorih Tito – Brandt.

Na drugi strani pa je Jugoslavija sistematično onemogočala prizadevanja prisilno mobiliziranih posameznikov za pridobitev primerne zadoščenja od Nemčije. Še več, v skladu s po vojni sprejeto zakonodajo so jim črtali celo leta službe od začetka vojne leta 1941 do vstopa v nemško vojsko ter jih izvzeli iz vse zakonodaje, ki je urejala položaj žrtev vojne. Vse to je temeljilo na dejstvu, da bi zaradi boljšega povojnega standarda v Zvezni republiki Nemčiji njihove odškodnine in invalidnine presegle višino odškodnin tistih, ki so se borili v NOB.

Na osnovi teh dejstev svoje druge delovne hipoteze – *»Po vojni je Nemčija obrnila hrbet svojim državljanom in nekdanjim vojakom.«* – ne morem v celoti potrditi. Tisti, ki so svojo pravico iskali v Nemčiji ali se tja po vojni tudi izselili, so bili v vsem izenačeni z nemškimi vojaki in so jim pripadale tudi enake ugodnosti in denarna nadomestila; mobilizirancem invalidom, ki so ostali v domovini, pa po nemških socialnih zakonih pripadajo oskrbnine. Nemčija se po vojni resda ni preveč ponujala, da bi popravila krivice drugih mobilizirancev v Sloveniji, jugoslovanski strani pa je bilo zanje tudi bore malo mar.

To lahko navežem na svojo tretjo delovno hipotezo – *»Po vrnitvi domov je država Jugoslavija sistematično onemogočala in prisilno mobiliziranim odrekala pravico do poplačila vojne odškodnine in priznanja statusa žrtve vojnega nasilja.«* –, ki pa jo moram žal v celoti potrditi. Stališče Sekretariata za notranje zadeve LRS iz leta 1954 je jasno izrazilo odnos države do mobilizirancev in močno zaznamovalo odnos mobilizirancev do države.

***

Mobiliziranci so proti Zvezni republiki Nemčiji na sodišču v Bonnu vložili civilno-pravno tožbo in slovensko vlado pozvali, naj na njihovi strani vstopi v pravdo. Tega pa si naša država ne more privoščiti, saj bi s tem tožba dobila razsežnost meddržavnega reševanja problema, pri čemer bi se Nemčija po mednarodnem pravu lahko sklicevala na imuniteto pred lastnim sodiščem. Republika Slovenija kot edini možen način rešitve tega vprašanja zagovarja diplomatsko pot.

Mobiliziranci so kritični do dela in prizadevanj vlade, češ da ne stori dovolj za rešitev njihovega vprašanja. Vlada odgovarja, kot navajajo v svojih publikacijah, da je potrebno počakati na 'ugodno politično klimo' v odnosih z Nemčijo. Kot kaže, pa na problem ni pozabila, saj je to vprašanje na letošnjem julijskem srečanju z nemškim zunanjim ministrom Joschko Fisherjem ponovno izpostavil naš zunanji minister Ivo Vajgl, ki je kot naš nekdanji veleposlanik v Nemčiji s problematiko vojnih odškodnin dobro seznanjen.

***

Nemčija je pomembna podpornica Slovenije v političnih odnosih z ostalimi državami Evropske unije; je tudi naš največji zunanjetrgovinski in gospodarski partner, in nasploh ena najpomembnejših držav v Evropi. Zato je na tem mestu potrebno razmere, ki ustvarjajo 'ugodno politično klimo', pogledati še skozi prizmo mednarodnih odnosov. Na videz enostaven in hitro rešljiv problem odškodnin mobilizirancem v Republiki Sloveniji bi namreč imel tudi širše mednarodne posledice.

Ugodna rešitev vprašanja odškodnin slovenskim mobilizirancem bi lahko sprožila plaz vseh podobnih zahtev, ki jih imajo do Nemčije prizadeti v II. svetovni vojni z območja srednje in vzhodne Evrope. Nemška ekonomija najbrž ne bi vzdržala finančnega bremena izplačevanja take množine odškodnin, kajti ob bok 15 tisočem slovenskih upravičencev bi se postavilo nekaj milijonov Poljakov in Čehov in seveda nekaj deset milijonov Ukrajincev, Belorusov, Rusov, Srbov in Grkov. Posledice poravnave vojne škode bi bile v tem primeru za Nemčijo katastrofalne, zato je njena zadržanost do tega vprašanja pravzaprav razumljiva. Ker je Nemčija ob Franciji največja vplačnica v skupni evropski proračun, bi izostanek teh vplačil pomembno vplival tudi na stabilnost celotne EU.

Seveda ima tudi v mednarodnih odnosih vsaka palica dva konca. Reševanje vprašanja vojaških odškodnin bi namreč neizogibno potegnilo za seboj tudi zahteve držav poraženek v II. svetovni vojni do držav zmagovalk po reviziji njihovih povojnih ureditev določenih vprašanj. Pod vprašaj bi prišli dokumenti, kot so Beneševi dekreti, avnojski odlok, avstrijska državna pogodba ipd.; ponovno bi načeli vprašanja nemške manjšine na Poljskem in v Sudetih ter tistih optantov med Italijo in Slovenijo, ki se v skladu z optantsko pogodbo v dogovorjenem času niso organizirano izselili, ampak so bežali preko meje. Vse to pretresanje mednarodnih odnosov pa bi zamajalo celotno povojno ureditev Evrope. Na tej točki se zdi, da je trenutni status quo še najboljša rešitev.

***

Mobiliziranci stalno poudarjajo, da so bili v času Jugoslavije oškodovani in kompromitirani predvsem zaradi »črno-belega pogleda na zgodovino«, ki se tudi v samostojni Sloveniji le počasi spreminja. Toda pogosto pa tudi sami na zgodovino in na delo slovenske oblasti gledajo precej ozko. Tako vsak neuspeh, ko na primer parlament izglasuje manjši obseg pravic, kot so si jih želeli, pripišejo delu starih komunističnih sil, ki naj bi v ozadju še vedno vlekli vse niti političnega življenja v državi.

Kljub temu pa ostaja dejstvo, da so njihova prizadevanja upravičena in da je njihov šestdesetletni trud pripomogel k rehabilitaciji mnogih po vojni ožigosanih, med njimi tudi mojega starega očeta. Glede nadaljnjega boja za pravične odškodnine v krutem vrtiljaku mednarodne politične scene pa upam, da bodo dosegli pravično poravnavo.

Naj ob tem zaključim z znamenitim stavkom Winstona Churchilla:

»Še nikoli ni tako mnogo ljudi dolgovalo tolikšno hvaležnost tako maloštevilnim.«

LITERATURA

- (1982) Enciklopedija druge svetovne vojne 1939 - 1945. Ljubljana: Založba Borec.
- (1985) Slovar slovenskega knjižnega jezika. SAZU. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- (2002) Veliki slovar tujk. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- (2003) Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Craig, William (1976) Bitka za Stalingrad. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Čepič, Zdenko et al. (1995) Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929 - 1955. Znanstveno poročilo. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Dežman, Jože in Jože Vurcer (1990) Po sili vojak. Celje: Muzej revolucije Celje.
- Dolenc, prof. dr. sc. Anton, ur. (1989) Ženevske konvencije o zaščiti žrtev vojn. Ljubljana: Medicinski razgledi.
- Ferenc, dr. Tone (1968) Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941 - 1945. Maribor: Založba Obzorja.
- Ferenc, dr. Tone (1997) Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941 - 1945. Ljubljana: Modrijan.
- Gažević, general-pukovnik Nikola, ur. (1973) Vojna enciklopedija; 5. knjiga. Beograd: Redakcija vojne enciklopedije.
- Gosztony, Peter (1979) Hitlerjeve tuje vojske. Ljubljana: Založba Borec.
- Hubeny, Marijan, dr. Branko Kojić in dr. Bogdan Krizman, ur. (1960) Međunarodni politički leksikon. Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće.
- Jogan, dr. Savin (1997) Mednarodno vojno/humanitarno pravo. Ljubljana: Center vojaških šol.
- Klanjšček, Zdravko, ur. (1978, 1976) Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 - 1945. Beograd: Vojaški zgodovinski inštitut jugoslovanske ljudske armade; Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.
- Križnar, Ivan (2000) Jeseniško okrožje med nacistično okupacijo in narodnoosvobodilnim bojem. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- Krleža, Miroslav, ur. (1962) Enciklopedija Jugoslavije; 5. knjiga. Beograd: Leksikografski zavod FNRJ.
- Nešović, Branimir in dr. Janko Prunk (1993) 20. stoletje. Zgodovina za 8. razred osnovne šole. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Petković, Boško, ur. (1979) Međunarodne konvencije o ratnom pravu i sigurnosti. Zagreb: Zavod za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu SRH.

- Pirjevec, Jože (1995) Jugoslavija 1918 - 1992. Nastanek razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije. Koper: Založba Lipa.
- Prunk, Janko (1998) Kratka zgodovina Slovenije. Ljubljana: Založba Grad.
- Repe, dr. Božo (1998) Sodobna zgodovina. Zgodovina za 4. letnik gimnazij. Ljubljana: Modrijan.
- Sulzberger, Cyrus Leo (1970) Druga svetovna vojna. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Wheal, Elizabeth-Anne in Stephen Pope (1995, 1989) The Macmillan Dictionary of The Second World War. London and Basingstock: Macmillan Reference Books.
- Živković, dr. Nikola (1975) Ratna šteta koju je njemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu. Beograd: Institut za savremenu istoriju in NIP export-press.
- Žnidarič, dr. Marjan, Jože Dežman in Ludvik Puklavec (2001) Nemška mobilizacija Slovencev v drugi svetovni vojni. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945.

VIRI

- Anić, Nikola (1981, 1975) Kraljevina Jugoslavija pod oblastjo tujega kapitala. Polkolonialni status in nacionalna neenakopravnost. V Jože Vilfan (ur.) Druga svetovna vojna; 1. knjiga, str. 213. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anić, Nikola (1981, 1975) Najbolj krvav obračun v zgodovini človeštva. Totalna vojna. V Jože Vilfan (ur.) Druga svetovna vojna; 1. knjiga, str. 8 - 11. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anić, Nikola (1981, 1975) Poraz grške vojske. Konec vojne na Balkanu. V Jože Vilfan (ur.) Druga svetovna vojna; 1. knjiga, str. 224 - 226. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anić, Nikola (1981, 1975) Prizorišče interesnih spopadov evropskih velesil. Pomlad 1941. V Jože Vilfan (ur.) Druga svetovna vojna; 1. knjiga, str. 210 - 212. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anić, Nikola (1981, 1975) Stališče KPJ o obrambi domovine. »Za mir, kruh in svobodo«. V Jože Vilfan (ur.) Druga svetovna vojna; 1. knjiga, str. 217 - 219. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anić, Nikola (1981, 1975) Vojna na Balkanu aprila 1941. Aprilska katastrofa. V Jože Vilfan (ur.) Druga svetovna vojna; 1. knjiga, str. 220 - 223. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anić, Nikola (1981, 1975): Vojska Kraljevine Jugoslavije. Doktrina ofenzivnega manevra. V Jože Vilfan (ur.) Druga svetovna vojna; 1. knjiga, str. 214 - 216. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Esih, dipl. oec. Štefan (1996) Izračun odškodnine mobiliziranih Slovencev. V Ludvik Puklavec, dr. Marjan Žnidarič, Rudi Markovič, dr. Bruno Hartman in Alojzij Žibert (ur.) 3. posvet o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. Svetovni vojni, str. 173 - 176. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
- Ferenc, Tone (1960) Politične in državljske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo. V Dušan Bravničar et al. (ur.) Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 2(1), str. 69 – 125. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.
- Fideršek, Franc (1996) Mobilizacija posameznih letnikov ni bila enkratno dejanje. V Ludvik Puklavec, dr. Marjan Žnidarič, Rudi Markovič, dr. Bruno Hartman in Alojzij Žibert (ur.) 3. posvet o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. Svetovni vojni, str. 55 - 58. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941-1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve.

- Fideršek, Franc (2003) Spoznajmo tudi napol zamolčano. V Ludvik Puklavec (ur.) Prisilna mobilizacija na Štajerskem, str. 97 - 144. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945.
- Hartman, dr. Bruno (1994) Ureditev statusa mobilizirancev v evropskih državah. V Ludvik Puklavec, mag. Marjan Žnidarič, Albin Presker in dr. Bruno Hartman (ur.) Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942....1945, str. 23 - 26. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor
- Judikat: Sodba Vrhovnega sodišča št. I Up 1336/02 z dne 26. 02. 2003.
- Kern, Leon (1994) Žrtvovani; zgodba nekdanjega nemškega vojaka in vojnega ujetnika. V Ludvik Puklavec, mag. Marjan Žnidarič, Albin Presker in dr. Bruno Hartman (ur.) Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni, str. 69 - 103. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.
- Kokalj-Kočevar, Monika (1992) Prehod nasilno mobiliziranih v nemško vojsko k domobrancem. V: Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Preskar (ur.) Nemška mobilizacija Slovencev v 2. Svetovni vojni 1942 - 1945, str. 115 - 119. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.
- Markovič, Rudi (1992) Položaj mobilizirancev v državi Republiki Sloveniji. V: Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Preskar (ur.) Nemška mobilizacija Slovencev v 2. Svetovni vojni 1942 - 1945, str. 129 - 174. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.
- Markovič, Rudi (1996) Mobiliziranci in njihova vojna za priznanje statusa. V Ludvik Puklavec, dr. Marjan Žnidarič, Rudi Markovič, dr. Bruno Hartman in Alojzij Žibert (ur.) 3. posvet o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. Svetovni vojni, str. 101 - 107. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
- Notranje organizacijske oblike delovanja vlade.Vladna telesa. Sveti vlade, <http://www.gov.si/vrs/slo/vlada/delovna-telesa.html> (12. 9. 2004).
- Pravna praksa (1999) Odškodnina po padlem prisilnem mobilizirancu. 11. 03.: 28.
- Pšeničnik, Boris (2003) Preživel sem zaznamovan. V Ludvik Puklavec (ur.) Prisilna mobilizacija na Štajerskem, str. 145 - 164. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945.

- Puklavec, Ludvik (1996) Število mobiliziranih v paravojaške in vojaške strukture nemškega rajha; Poiskus sinteze. V Ludvik Puklavec, dr. Marjan Žnidarič, Rudi Markovič, dr. Bruno Hartman in Alojzij Žibert (ur.) 3. posvet o nemški mobilizaciji Slovencev v 2. Svetovni vojni, str. 41 - 55. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve.
- Puklavec, Ludvik (1998) Povzetki in ugotovitve o nemški mobilizaciji. V Ludvik Puklavec, dr. Marjan Žnidarič, Rudi Markovič in Albin Preskar (ur.) Nemška mobilizacija Slovencev v 2. Svetovni vojni: 4. zbornik, str. 11 - 17. Celje: Zveza društev priilno mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.
- Puklavec, Ludvik (2003) Slovenska zgodovina, ki je v šolstvu ni. Večer 13. 9.: 25.
- Puklavec, Ludvik (2003) Teksti o dogodkih iz zadnjih let. V Ludvik Puklavec (ur.) Prisilna mobilizacija na Štajerskem, str. 225 - 230. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945.
- Sejni zapiski; 17. seja – 25., 26., 27. in 28. januar; 1., 2., 3., 4. in 9. februar 1994, 5. zvezek. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije.
- Sejni zapiski; 35. seja – 29. september, 3., 4., 5., 17., 18., 19., 20., 24., 25., 26., 27. oktober in 13. november 1995, 6. zvezek. Ljubljana: Državni zbor republike Slovenije.
- Sklep 23. seje Vlade RS o ustanovitvi Medresorske komisije Vlade Republike Slovenije za obravnavo vprašanj vojne škode, št. 590-21/91-1/10-8 z dne 2. 10. 1992.
- Sklep 26. seje Vlade RS o ponovnem začetku dela Medresorske komisije Vlade Republike Slovenije za obravnavo vprašanj vojne škode, št. 590-02/2001-6 z dne 19. 06. 2003.
- Sklep 48. seje Vlade RS o imenovanju članov v Medresorsko komisijo Vlade Republike Slovenije za obravnavo vprašanj vojne škode, št. 590-02/2001-6 z dne 20. 11. 2003.
- Srečanje ministra Vajgla z nemškim ministrom Fisherjem, sporočilo za javnost, http://www.gov.si/mzz/novinarsko_sred/szj/04072703.html (10. 9. 2004).
- Svetek, dr. Lev (1998) Prisilna mobilizacija v tujini. Pravna praksa 28. 05.:14.
- Tomažin, Bojan (2003) Različne žrtve iste vojne. Večer 17. 6.: 14.

- Türk, dr. Danilo (1992) Mobilizacija Slovencev in mednarodno pravo. V: Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Preskar (ur.) Nemška mobilizacija Slovencev v 2. Svetovni vojni 1942 - 1945, str. 33 - 37. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.
- Ukaz o splošni amnestiji in pomilostitvi (1945), Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije št. 56, 3. 8., Beograd.
- Zakon o ratifikaciji sporazuma med vlado Republike Slovenije in vlado Zvezne republike Nemčije o prevzemu zunanjih dolgov nekdanje SFRJ. Uradni list RS, št. 11-39/1996, 9. 8. 1996: 173.
- Zakon o skladu za poplačilo odškodnine žrtvam vojnega in povojnega nasilja. Uradni list RS št. 18/2001, 14. 03. 2001: 1774.
- Zakon o vojnih invalidih Uradni list RS, št. 63-2916/1995, 6. 11. 1995: 4917.
- Zakon o vojnih veteranih. Uradni list RS št. 63/95, 6. 11. 1995: 4933.
- Zakon o žrtvah vojnega nasilja. Uradni list RS, št. 63-2917/1995, 6. 11. 1995: 4930.
- Zapisnik 35. seje DZ RS, št. 0600-00/92-35 z dne 27. 02. 1996.
- Ževart, dr. Milan (1992) Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem. V: Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Preskar (ur.) Nemška mobilizacija Slovencev v 2. Svetovni vojni 1942 - 1945, str. 9 - 33. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.
- Žibert, Alojzij (1992) Mobilizirani, zaznamovani, pozabljeni. V: Ludvik Puklavec, Bruno Hartman in Albin Preskar (ur.) Nemška mobilizacija Slovencev v 2. Svetovni vojni 1942 - 1945, str. 69 - 101. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.
- Žibert, Alojzij (1994) Vojak po sili – zakaj?. V Ludvik Puklavec, mag. Marjan Žnidarič, Albin Preskar in dr. Bruno Hartman (ur.) Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni, str. 69 – 103. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941 - 1945; Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor.

PRILOGA A

**Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark
št. 72 z dne 21.marca 1942:**

- objava uredbe o pridobitvi državljanstva na zasedenih območjih Spodnje Štajerske in Gorenjske.

PRILOGA B

**Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark
št. 75 z dne 30.marca 1942:**

- objava uredbe o vzpostavitvi vojnega prava, obvezne delovne službe za državljane in posebne delovne službe za zaščitence rajha;
- objava uredbe, ki vpeljuje nürnberške rasne zakone.

PRILOGA C

**Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der besetzten Gebieten
Kärntners und Krains, št. 16 z dne 20. julija 1942:**

- objava uredbe o vzpostavitvi vojnega prava, obvezne delovne službe za državljane in posebne delovne službe za zaščitence rajha.